تحریری کورس مناظرہ

تشریحات النابغة
في
حل المسائل المختلفة

من ملفوظات

[illegible]

[illegible] علامہ حضرت علامہ الحقی شہید [illegible]

تشریح و ترتیب

سید محمد ثواب

ابن سید اسماعیل باچا صاحب

اول حصہ

ناشر

مدرسہ حذیفۃ الاحناف

بسم الله الرحمن الرحيم

از تشریحات النابغه

(۱)۔سریزه

(۲)۔د شیخ صاحبؒ ژوند ته لنډه کتنه۔

(۳)۔مسئله د اصول مناظري۔

سريزه

الحمد لله على تمام فضله واكرامه وعلى سابغ احسانه وانعامه وهو الذي بنعمته تتم الصالحات وببركة عونه تتكامل الأعمال والحسنات وهو ذو الجلال والإكرام .

والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله الكرام وأصحابه العظام الذين آمنوا به واتبعوه وأيدوه ونصروه ونقلوا لنا رسالته وبلغونا أمانته وحملوا على عاتقهم نشر هذا الدين في جنبات الأرض فبذلوا في سبيل ذلك المال والأرواح وغادروا الأوطان وفارقوا الوالد والولدان فكانوا بحق ﴿ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ (آل عمران آيت : ١١٠)

ثم حمل هذه الأمانة من بعد رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله حفظ الله بهم الدين وأنار بهم السبيل ساروا في شرق الأرض وغربها يؤدون تلك الأمانة التي جعلها الله في أعناقهم أمانة عرضها الله على السموات والأرض فأبين أن يحملنها وأشفقن منها فحملها هؤلاء العمالقة من العلماء الأفذاذ ومن هؤلاء العلماء الأفذاذ شيخي وأستاذي وسندي شيخ الإسلام سلطان المناظرين نابغة العصر شهيد ابن شهيد تقي ابن تقي العلامة أبو العزيز غلام حضرت غلام رحمه الله فكان عقله وقلبه بيضاء نقية حفظ لهذه الأمة دينها وشريعتها وعقيدتها منهجاً ودستوراً أبدياً أنه صاحب العقل المشرق والفكر المستنير وأخرج كثيراً من العلماء والعوام من الظلمات إلى النور ومن ظلمة الجهل إلى نور العلم نور الله مرقده كما نور قلوبنا بعقيدة أهل السنة والجماعة . أما بعد !

محترمو لوستونکو ! کوم کتاب چې ستاسو په لاسونو کې دي د محترم شيخ صاحب د شهادت نه وروسته ما مناسب وګڼله چې د شيخ صاحب د مناظرې کورس په ليکلې بڼه ستاسو د رانه حضور ته وړاندې کړم .

لکه څرنګې چې د ديني عالمانو دا فرض وي چې د اسلامي احکامو په راتيولو سره په ترلنه کې د رسائلو کتابونو وغيره صورت کې د مسلمانانو ديني ضرورتونه پوره کړي اسلام د

مسلمانانو ديني ضرورتونه پوره کړي دي او اسلام هر وخت د مسلمانانو ديني ضروررياتو ته مثبت ځواب ويلي دي.

او دا خبره هم له هيچا پټه نه ده چې په هر وخت کې اسلام دښمنه قوتونو او عناصرو په مختلفو طريقو سره د مسلمانانو بې لارې کولو او په مسلمانانو کې د ګرکې او نفرت او وحشت خورولو لپاره قسما قسم حربې استعمالوي نو ددې لپاره يې نوي نوي ډلې د مختلفو عقيدو او نظرونو سره پيدا کړي او ددوي تعاون يې جاري وساتلو هر قسم امکانات ، اسباب او وسائل يې ددوي په خدمت کې په کار واچول ترڅو خپلو شومو اهدافو او موخو ته ځان ورسوي.

خو الحمد لله مسلمانان خصوصاً علماء کرامو په هر وخت کې د اسلام دښمنه قوتونو او عناصرو د حربو او دسيسو د ناکاره کولو او شنډولو د پاره هر قسم قرباني ورکړې او د خپلو عقائدو مقدساتو او آکابرو دفاع يې حتى الوسع کړې او په هر محاذ يې د تيري کوونکو مخه نيولې او په هر بخش کې د خپل مقدس دين خدمت جاري ساتلی دي.

من جمله له دغو خادمانو څخه يو شيخ صاحب مرحوم و ، شيخ صاحب په خپل وخت کې د خپلې عقيدې او مسلک دفاع په ربښتيا سره وکړه او په هر ډګر کې د باطل پرستو او اهل زيغو مقابلې وکړې.

د شيخ صاحب د مقابلو او سربښندنو په برکت سره زيات مسلمانان د غلطو عقائدو نه يوازې وژغورل شول بلکې د اهل زيغو او باطل پرستو مقابلو ته چمتو شول.

شيخ صاحب د خپل ژوند په اوږدو کې د تدريس په موده کې د اسلامي تعليمي کال په روستني مياشتو کې د علم مناظره کورس کولو او زياتو طالبانو به د شيخ صاحب مرحوم له دغه کورس مناظره نه استفاده کوله د شيخ صاحب د خدمتونو دا سلسله جاري وه ، خو چونکې د شيخ صاحب سره ژوند وفاء ونه کړه او د دار فناء نه دار بقاء ته لاړه **الموة جسر يوصل الحبيب الى الحبيب** ، روح دې ښاد وي.

نو ددې د پاره چې د شيخ صاحب د خدمتونو دا سلسله جاري وي او ضائع نه شي نو ما مناسبه وګڼله چې د شيخ صاحب د خدمتونو دغه سلسلې ته يو بل رنګ جريان ورکړم هغه دا چې شيخ صاحب د علم مناظره ټول کورسونه په صوتي شکل وه يعنې صوتيات وه او ما د خپل والد ګرامي د امر په اساس او زما د والد ګرامي د خاص شفقت په اساس چې د شيخ صاحب د خدمتو په رابطه يې لرلو ترڅو چې فائده عامه او دائمي شي نو ما دغه خدمت ته ملا وتړله او د خپل

والد گرامي د دعاگانو مالي امکاناتو او وسائلو په برکت سره الله پاک زه د دغه خدمت کولو جوګه کړم او تقریباً په ۹ میاشتو کې د ۲۰۱۲ میلادي کال کورس مناظره ته چې تقریري وه ما تحریري شکل ورکړو او د یو کتاب بڼه مې ورکړه.

البته که څه هم په دغه بخش کې یوه رساله موجوده وه خو په هغې کې صرف عبارات او حوالې ذکر شوې وې د شیخ صاحب د خولې مبارکې هغه تفصیل چې هغه خپله کړې نه وه په کې ذکر شوي نو په دې اراده چې هغه تفصیل د شیخ صاحب د خولې مبارکې د همیشه د پاره باقي پاتې شي نو په دغه خدمت ما لاس پورې کړه سره له دې چې د خپل والد گرامي له هر قسم تعاون نه برخمن وم له ما سره د دغه کتاب په لیکلو کې زما کشر ورور طالب العلم سید احمد شاه باچا صاحب او مولوي راز محمد هاشمي صاحب هم همکاري کړې الله پاک دې زمونږ دغه خدمت په خپل دربار کې قبول او منظور کړي.

چونکې دا کورس مناظره د حضرت شیخ صاحب صوتیات وو نو څو بهو مو د شیخ صاحب د خولې خبرې را نقل کړې بغیر د څه تغیر او بدلون څخه.

آمین یارب العالمین

آخوکم فی الله: سید محمد ثواب

بسم الله الرحمن الرحيم

د شیخ صاحب ژوند ته لنډه کتنه :

نوم :

شیخ الاسلام سلطان المناظرین زینة الشهداء د طریقت او تصوف وتلي چهره د وخت ستر نابغه شهید ابن شهید العلامة ابو العزیز غلام حضرت غلام الحنفي د پیر طریقت شیخ المشائخ فخر الشهداء حضرت العلامة و مولانا خواجه محمد حضرت رحمه الله ځوي په کال ۱۳۵۵ لمریز د ننګرهار ولایت آګام ولسوالي قریه پچیر په یوه دینداره علمي او روحاني کورنۍ کې دنیا ته سترګې وغړولې.

کله چې روسانو د افغانستان په پاکه خاوره تجاوز وکړو د محترم شیخ صاحب کورنې د روسانو د تجاوز نه دوه (۲) کاله مخکې پاکستان ته هجرت کړې وه او د مردان په ښار کې میشت شوي وه.

دیني زده کړې :

محترم شیخ صاحب لومړني زده کړې د خپل محترم والد صاحب نه کړې وي.

باقي فنون یې د مختلفو علماء کرامو نه په مختلفو ځایونو کې لکه په آضاخیلو، باړه، کهجوري، باجوړ، باغبانان، چراټ، مهاجر بازار، چارسده، مردان او داسې نورو ځایونو کې کړې وي.

نو موړي لویه دوره د حدیثو د مشهور شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد ادریس صاحب سره په کال ۱۳۷۶ لمریز چې د ۱۹۹۷ میلاید کال سره سمون خوري په چارسده ترنګزو کې کړې وه.

د شهید شیخ صاحب رحمه الله مشهور استاذان :

(۱) شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد ادریس ترنګزي صاحب

(۲) شیخ الحدیث حضرت مولانا روح الامین نثار آبادي صاحب

(۳) شیخ الحدیث حضرت مولانا ضیاء الله باجوړي صاحب

(۴) شیخ الحدیث حضرت مولانا قاضي محمد آمین صاحب نور الله مرقده

(۵) شیخ الحدیث حضرت مولانا شهاب الدین دلاور صاحب

(٦) شیخ الحدیث حضرت مولانا مصباح الله هزاروي صاحب
(٧) شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد سلیم حقاني صاحب
(٨) شیخ الحدیث حضرت مولانا غلام فاروق عُرف وزیرستان مولوي صاحب
(٩) شیخ الحدیث حضرت مولانا امین الله باجوړي صاحب
(١٠) شیخ الحدیث حضرت مولانا عنایت الله البرهاني صاحب

علمي خدمتونه :

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې په جامع مسجد صدیق اکبر رضی الله عنه گنج اخون آباد کې امام شو او له فراغت نه وروسته یې په همدغه مسجد کې یوه دیني اداره په نوم د دار الاحناف جاري کړه او دوي به په یواځې ځان په دې دیني اداره کې د دین خدمت کولو .

تر دې چې تر ۱۹ کالو یې د دین د خدمت دا سلسله جاري وساتله او په دې لږه موده کې د دین ډیر خدمت وکړو .

شیخ صاحب د بې ساري نبوغ په برکت سره د مروجه فنونو تر څنګ ترجمة القرآن ۱۰ کاله او کورس مناظره ۷ کاله ۲ ځل وړه دوره او ۷ ځل غټه دوره تدریس کړه .

او دوي ته به د افغانستان او پاکستان مختلفو علاقو نه طالبان راتلل او دیني تنده به یې ماتوله او په درس تدریس به یې څه معاوضه هم نه اخیستله او د مدرسې او د طالبانو اکثر ضروریات به یې له خپل ځان نه ادا کول .

شهید شیخ صاحب په دې موده کې یې بې شمیره شاګردان نه یواځې د عقیدې او مذهب د پاره وروزل بلکې د فضیلت پګړي یې هم ور وتړلي چې دده دا علمي خدمات د ستاینې وړ او د هیڅ نه هم پټ نه دي .

علمي آثار :

شهید شیخ صاحب په خپل وخت کې د خپلو همزولو په مینځ کې د ډیر عجیب استعداد او د بې مثاله قابلیت خاوند وه .

دده مبارک علم استعداد او قابلیت ته به چې چا وکتل نو هر چا به تړې نه د تصنیف او کتاب لیکلو مطالبه او غوښتنه کوله سره له دې نه چې ډیر مصروف هم وه خو بیا هم د عالي همت او د خپل قوي استعداد نه په استفاده او د خپل استعداد په رابطه د خپل مسئولیت د درک کولو

په اساس یې یو څو قیمتي او علمي آثار تیار کړي وه چې تر څو اهل علم خصوصاً او عام مسلمانان تري نه عموماً ښه استفاده وکړي.

یوه خبره چې قابل ذکر یې ګڼم هغه دا چې شیخ صاحب د دین د خدمت په سلسله کې له ډیر احتیاط او دقت نه کار اخیستلو شیخ صاحب څه رسائل او کتابونه لیکلي هم وه.

خو دده دا رایه وه چې کله زما عمر له څلویښتو (۴۰) کالو نه زیات شي نو زه به په خپلو تصنیفاتو بیا کتنه وکړم د زیادت او نقصان تصحیح به یې وکړم بیا به یې چاپ ته ورکړم خو هغه د چا خبره چې د الله جل جلاله او بنده اراده یوه نه وي نو شیخ صاحب هم دد غې خبرې یو مصداق شو.

شهادت:

شهید شیخ نابغه صاحب رحمه الله په ۱۳۹۵ لمریز کال د زمري د میاشتې په ۲۹ نیټه چې د ۲۰۱۶ میلادي کال د اګست د میاشتې د ۱۹ نیټې سره سمون خوري د جمعې د لمانځه د ادا کولو وروسته د خپل والد ګرامي سره یو ځای د پېښور ښار ګنج اخون آباد کې د خپلې مدرسې تر څنګ د دین او مذهب د دشمنانو له خوا په شهادت ورسیدل انا لله وانا الیه راجعون روحونه دې ښاد وي.

شهید شیخ صاحب او ورسره والد صاحب محترم یې د افغانستان پلازمینې کابل په بت خاک قلعه محسن مومین آباد کې خاوروته وسپارل شول.

که ژوند وفاء وکړه نو د شیخ صاحب محترم په ژندګۍ به ان شاء الله تفصیلاً یو بل کتاب هم ستاسو حضور ته پیش کوم چې دا به یو څه وخت نیسي که الله تعالی ته منظوره وه نو دا نو تنده به مو هم خړوب کړم ان شاء الله.

سید محمد تراب صاحب

د محرر او مرتب غوښتنه د لوستونکو نه :

محترمو لوستونکو زما احترامانه غوښتنه له تاسو څخه داده چې حتما به دغه کتاب کې غلطي زیادت او نقصان په هر لحاظ سره موجود وي ځکه زه کوم لیکوال او ادیب نه یم او د خلق الانسان ضعیفاً نه یم نو له تاسو څخه هیله لرم چې نسبت د غلطي زیادت او نقصان محترم شیخ صاحب مرحوم ته ونه کړي او له ما سره د دغه غلطي په اصلاح کولو کې همکاري وکړي د تعاونوا علی البر والتقوی په اساس ځکه ستاسو همکاري به سبب او ذریعه د تکمیل د دغه کتاب شي.

ما په لیکلو د دغه کتاب کې له ښه دقت نه کار اخیستی ځه چې شیخ صاحب رحمه الله ویلې ما دلته لیکلي خو لیکل د اوریدونکي او لیکل خپله د ویونکي سره په تقدیم او تاخیر کې فرق لري نو که چیرته رانه په لیکلو کې غلطي شوې وي نو راسره یې شریکه کړي چې د اصلاح لپاره یې اقدام وکړم او په راتلونکي کې بیا په دغه کتاب کې رانه نورې غلطۍ تکرار نه شي.

یوه بله د پام وړ خبره د محترمو لوستونکو لپاره: هغه دا چې شیخ صاحب چې کومې حوالې د کتابونو ذکر کړي هغه اکثرې حوالې د بیروتي چاپ کتابونو دي، نو باید چې اصلي کتاب ته د مراجعې په وخت کې بیروتي چاپ کتاب ته مراجعه وشي.

د کیفیت او ترتیب په لحاظ سره ستاسو نیکو مشورو ته سترګې په لاریم.

ومن الله التوفیق

اخوکم في الله

سید محمد ثواب

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده ولا رسول بعده وهو خاتم النبيين أما بعد فأعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴾ (سورة التوبة آيت : ٧٣).

وقال الله تبارك وتعالى ﴿ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾. (سورة التوبة آيت : ١٢٣).

وقال الله تبارك وتعالى: ﴿ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ﴾. (سورة البقرة آيت : ١٣٧).

وعن أبي قلابة رَحِمَهُ ٱللَّهُ قال: لا تجالسوا أهل الأهواء ولا تجادلوهم فإني لا آمن أن يغمسوكم في ضلالتهم أو يلبسوا عليكم ما تعرفون، وقال أيوب رَحِمَهُ ٱللَّهُ وقال لي أبو قلابة رَحِمَهُ ٱللَّهُ: يا أيوب احفظ مني أربعة لا تقل في القرآن برأيك وإياك والقدر وإذا ذكر أصحاب محمد صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فأمسك ولا تمكن أصحاب الأهواء من سمعك فينبذ فيه ما شاء أو كما قال.

وقال عبد الله بن مبارك رَحِمَهُ ٱللَّهُ:

فلعنة ربنا أعداد رمل ❁ على من رد قول أبي حنيفة رَحِمَهُ ٱللَّهُ

فلا بالمشرقين له نظير ❁ ولا بالمغربين ولا بكوفة

معززو طالبانو او راغلو قدرمنو عالمانو د علم سره وابسته او تعلق لرونکو ځوانانو!
دا نن اغاز او شروع د درس کورس مناظره مشتمله کړ ځوم په اربعة مباحثو باندي:

المبحث الاول: في بيان تعريف علم المناظرة وموضوعها وغرضها مع بيان معناها اللغوي ووجه تسميتها بالمناظرة؛

المبحث الثاني: في بيان قسمي الدليل ودفعهما مع الذكر بعض اصطلاحات فن المناظرة؛

المبحث الثالث: في بيان شرائط المناظرة؛

المبحث الرابع: في اثبات علم المناظرة وكونها من أهم العلوم؛

المبحث الاول في بيان تعريف علم المناظرة وموضوعها وغرضها مع بيان معناها اللغوي ووجه تسميتها بالمناظرة :

دا زموږ د ننني درس چې اولين درس دی مشتمل دی په اغاز د کورس مناظره باندې موږ مشتمل وګرځوو په اربعة مباحث باندې :

مناظره لغتاً یا مأخوذ ده د نظیر نه او یا مأخوذ ده له نظر نه أخذ د مناظرې د نظیر نه دا اخذ حقیقي نه دي ، بلکې في کون مبدأهما واحداً ، مناظره مأخوذه د نظیر نه په دې معنی باندې چې نظیر د پاره أصل ماده هم نظر دي د مناظرې د پاره اصل ماده هم نظر دي .

نو لغتاً یا مأخوذه ده د نظیر نه او یا مأخوذه ده د نظر نه که مأخوذه د نظر نه شي بیا دغه نظر لره مختلف معاني دي یا نظر په معنی د التفات النفس إلى المعقولات سره او یا نظر په معنی د انتظار سره .

او یا نظر په معنی د تأمل في المعقولات سره او یا نظر په معنی د مقابلې سره ، داد اصلي مادې هغه اخذ شو .

ربط د دغې مناظرې مصطلح د هغې معنی لغوي سره شته دي که ماخوذه د نظیر نه شي نظیر په معنی د هم مثل باندې نو شرط بیا په مناظره کې داده چې :

أن يكون أحد المتخاصمين يا أحد المناظرين نظيراً مع الآخر بالعلم .

چې وي به دواړه متخاصمین برابر په علم کې نو شرط دا شو چې دواړه به په علم کې برابر وي داسې به نه وي چې دا یو صاحب علامة الدهر شيخ الحديث دي او دويم د اولې درجې طالب دے او یا عام جاهل سړي دے ځکه د عالم مناظره له جاهل سره فضول د یو عالم مناظره د یو کم فهم طالب سره فضول ده .

امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ به فرمائل :

كلما ناظرت عالماً أبهته ، وكلما ناظرني جاهل أبهتني .

ما چې کله هم د عالم سره مناظره کړي ده ما عالم پر کړې دے او که ما د جاهل سره مناظره کړې ده نو زه یې پر کړې یم نو د جاهل سره مناظره نه کیږي .

او که ماخوذ د نظر نه شي نو که دا په معنی د انتظار سره شي نو ربط د معنی لغوي مصطلح سره شته دي په دې کې چې احد المتخاصمین لره لائق او جدیره داده چې :

أن ينتظر أحد المتخاصمين إلى أن يتم كلام الآخر .

یو د متخاصمینو به انتظار کوي تتمیم د کلام آخر لره .

نو مناظره کې هم یو بل ته انتظار وي یو غریږي بل غلې او چې دا بل غږیږي هغه اولني غلې وي او که دا ورکې نه وي هغه بیا منازعې او مجادلې دي مقابلې دي د هغې تعریف را روان دي .

او که ماخوذ د نظر نه په معنی د تأمل سره شي ربط د لغوي معنی د مصطلح سره داده چې په دې کې اشاره ده :

إلى أولوية التأمل بأن لا يقول أحد المتخاصمين مالم يتأمل فيها .

نو په دې کې اشارت اولویت د تأمل لره ده او یو د متخاصمینو بغیر د پوره سوچ او فکر نه قول نه کوي او که یې وکړ نو ګیرېږي .

خلاصه دا چې معنی لغوي د مناظرې که ماخوذه د نظیر نه شوه یاد نظر نه :

بمعنى التفات النفس إلى المعقولات أو تأمل في المعقولات او الإنتظار أو المقابلة .

معنی لغوي که مقابله شي خو هم ربط آسانه ده : أحد المتخاصمين د آخر سره مقابله کې وي دانه شي کیدې چې دواړه دې په حکم ایجابي قائل وي او یا په حکم سلبي قائل وي بیا دغه وخت کې مناظره نه شي کیدې .

په اصطلاح کې مناظره کوم چې صاحب د رشیدې ذکر کوي :

توجه المتخاصمين في النسبة بين الشيئين اظهاراً للصواب .

د دوه جګړه مارو توجه یې ذهني ده په یو نسبت کې په مینځ د شیئینو کې چې یو قائل ایجاب ته نسبت کوي بل به یې سلب کوي که بل قائل د سلب وي بل به ایجاب کوي په قصد د اظهار حق باندې .

صاحب د رشیدې چې کوم تعریف ذکر کړې دې دا اربعه عللو سره جامع دې په دې کې علت غایي هم بیان شوې علت مادي هم بیان شوې فاعلي او صوري هم بیان شوي په دې کې

توجه د ذهن د متخاصمینو علت صوري شو او دا خپله متخاصمین علت فاعلي شو او نسبت بین الشیئین علت مادي شو او اظهاراً للصواب یې علت غایي شو مقصد به دغه وي .

چا ددې نه اختصار کړي په لنډو الفاظو کې اصطلاحي معنی د مناظرې بیان کړې ده :

هي النظر بالبصیرة من الجانبین في النسبة .

دا هغه نظري منطقي آخلي نظر بالبصیرة دي ددوه جانبینو متخاصمینو نه په نسبت د شي، کې چې ایجابي دي سلبي دي .

دا دویم تعریف صاحب د تعریفات للجرجاني ذکر کړي دي . جلد ۱ ص ۶۷۸ باندې اول کوم تعریف چې مونږ ذکر که صاحب د رشیدیې ذکر کړي ص ۹ باندې .

دارنګې تعریفات د جرجاني جلد اول ص ۲۹۸ هم نقل کړي . ابو الخیر په مفتاح السعادة کې د تعریف د علم مناظرې الفاظ دا ذکر کوي :

هو علم یبحث فیه عن کیفیة إرادة الکلام بین المناظرین .

موضوع د علم مناظرې :

الأدلة من حیث انها تثبت المدعی علی الغیر .

د علم مناظرې د علم اصولو سره معمولي فرق وشو په علم اصولو کې موضوع ادله اربعه دي کونها مثبت المدعی او غیر مثبت المدعی هغې نه ساکت دي خپله دا ادله موضوع د علم اصولو ده او علم مناظره چې کوم ده ادله اربعه من حیث أنها تثبت المدعی علی الغیر دغه څلور دلائل ددې حیثیت نه چې مثبت د مدعی په خصم واخلي دا بیا موضوع د علم مناظرې ده .

هدا وجه ده چې علم مناظره د علم اصولو یو شق ده یعنې علم اصولو کې تاته دلائل زده کیږي او په علم مناظره کې طریقه د استعمال د دلائلو زده کیږي چې دغه دلائل به څنګه مستعملوي کله چې دې چا سره بحث راشي دعوه به څنګه ثابتوي او خصم به څنګه ساکتوي .

نو طریقه د استعمال د دلائلو اربعو علم مناظره ده او خپله دلائل اربعه پیژندل او د هغې انواع پیژندل چې دي دا علم اصول دي نو داد هغې نه شق ده هدا وجه ده که تاسو

مولوي يا حسامي باب القياس کې وګوري نو څه حصه چې راشي الأسولة المتوجه على القياس باب راشي نو هغلته به ناکتين او يا شارحين دا ليکي چې ههنا شروع في بحث المناظرة ، ددې ځای نه شروع په باب د مناظره کې وشوه .

نو داد علم اصولو يو شق ده که څوک يې غير جائز ګڼي هغه دې بيا علم اصول هم او باسي د فنونو مدونه وو نه او بلکې د علم اصولو نه علم مناظره دا ډيره ضروري شوه ځکه هغلته معرفت د ادله محضه وو دي او دلته طريقه د استعمال د ادله وو ده ، او س چې د ادله وو استعمال باندې نه پوهيږي نو په نفس ادله وو به څه وکړي .

غرض د علم مناظرې :

او غرض د علم مناظرې :

تحصيل ملكة طرق المناظرة لئلا يقع الخبط في البحث فيتضح المطلوب الصواب .

حصول د يو ملکې د لاړو د مناظرې دي دې لپاره چې په بحث کې څه خبط واقع نه شي او حق واضح شي .

کله چې سړي د غه غرض نه وي حاصل کړې او دا ملکه دې مناظر ته نه وي کله دې هم ميدان د مناظرې ته نه وراندې کيږي ځکه دې به اهلسنت وي او مقابل به يې اهل زيغ وي دې به په حق باندې وي مقابل به يې په باطله خو د عدم مهارت نه چې دې به د دغې ملکې خاوند نه وي کيدې شي د غه مناظره کې به ده خبط راشي په بحث کې او هغه حق مسئله دې ښکاره نه کړې شي عوامو ته .

ډير کرته داسې شوې دي يو چا کې قوه د مناظرې نه وی بيا په حقه مسئله کې پاتې راشي نو چې په بحث د مناظرې کې رعب راځي ډرباندې ترتيب د ادله وو د رنه خرابيږي مه وراندې کيږه د مناظرې ميدان ته ځکه تا کې دا قوه نشته .

دا علم مناظره وه : دوه الفاظ نور دي چې هغه يو لفظ د مجادلې دي بل لفظ د مکابرې دي .

دا دواړه الفاظ د مناظرې سره په مصطلحه معنی کې قربت لري ولې فرق يې شته په بعضې قيد کې :

المجادلة هي المنازعة لا لإظهار الصواب بل لإلزام الخصم .

جګړه ده په مينځ د متخاصمينو کې غرض په کې اظهار حق نه وي بلکې غرض دده وارو د خپل خصم الزام او تسکيت وي چونکې غرض باطل ده غايه باطله ده نو جائزه نه شوه اظهار حق نشته الزام د خصم وي .

دريم مکابره ده :

هي المنازعة لا لإظهار الحق ولا لإلزام الخصم .

دا هغه جګړه ده په مينځ د متخاصمينو کې چې غايه ورکې اظهار حق هم نه وي الزام الخصم هم نه وي .

دا فقط يو جانب بل جانب باندې کبر علو ثابتول دي يو وايي زه تا نه عالي يم بل وايي نه زه دا ستا نه عالي يم اظهار حق او الزام خصم مقصد نه دي .

دا لفظ د جدال قرآن عظيم الشان کې نهه ويشت (۲۹) ځايه مذکور دي د قرآن عظيم اصطلاح داده چې کوم ځای کې جدال راشي نو دا جدال، جدال مذمومه وي مګر چند مواضع ترې استثناء دي .

دا دغه د اظهار حق لپاره چې کومه منازعه شوې وي چې مناظره ورته وايي هغه نه وي بلکې لا لإظهار الصواب چې کوم تعريف مونږ د مجادلې وکړو نو دغه جدال ته جدال مذموم ويلې شي ، نهه ويشت (۲۹) ځايه قرآن کې جدال راغلي خو دا له صفاتو د اهل کتابو او غلطو خلکو نه ګرځولې شوې که د ټولو تفصيل ته ورځو نو زيات وخت به ونيسي .

خو په دې نهه ويشتو (۲۹) ځايونو کې درې (۳) ځايه جدال ممدوحه دي مذمومه نه دي باقي د هغې نه چې څومره الفاظ د جدال په قرآن کې راځي هغه بد وي مذموم وي قبيح وي ځکه اظهار حق په کې نه وي مثلاً سورة بقره کې راځي :

﴿فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾ سورة بقرة آيت:۱۹۷ .

او په سورة نساء کې راځي :

﴿وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ﴾ . (سورة النساء آيت : ۱۰۷).

په سورة نساء کې بيا راځي :

﴿ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴾ . (سورة النساء آيت : ۱۰۹).

او په سورة انعام کې راځي :

﴿ حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴾ . (سورة انعام آيت : ۲۵).

او په سورة انعام کې په بل ځای کې راځي :

﴿ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ ﴾ . (سورة انعام آيت : ۱۲۱).

او په سورة اعراف کې راځي :

﴿ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ﴾ . (سورة اعراف آيت : ۷۱).

او په سورة انفال کې راځي :

﴿ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴾ (سورة انفال آيت :۶).

او په سورة هود کې راځي :

﴿ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴾ . (سورة هود آيت : ۳۲).

همدا شان نهه ويشت (۲۹) ځايونه جوړيږي چې په هغې کې جدال راغلې دی مراد ترې نه اکثر جدال مذمومه دي خو دري ځايونه دي چې لفظ د جدال راغلي دي خو دا جدال جدال ممدوح دي مذموم نه دي مراد .

يو د هغې نه په سورة نحل کې راځي :

﴿ ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾ . (سورة نحل آيت : ۱۲۵).

دا خطاب رحمت عالم ته دي دلته مراد د جدال نه هغه مصطلح نه دي مذموم چې ؛ هي المنازعة لا لاظهار الصواب بلکې اظهار د صواب د نبي ﷺ مقصد دي دغه جدال مستثنی دی دغه جدال نه مراد مناظره ده جدال مقبوحه مذمومه نه ده مراد .

یا سورة عنکبوت کې راځي ؛

﴿ وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾ . (سورة عنكبوت آيت : ٤٦).

د الا بالتي استثنی نهي نه ایجاب راولي دلته چې کوم جدال له اهل کتابو سره په طریقې احسن ثابت شو دا مناظره ده جدال مقبوح مراد نه ده .

یا سورة مجادله کې راځي ؛

﴿ قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴾ . (سورة مجادلة آيت : ١).

نو هغلته مراد د جدال د هغه بي بي نه چې کوم خولة بنت ثعلبة الانصاري رحمها الله وه شان نزول به يې تاسو ته معلوم وي .

د خپل خاوند اوس بن صامت رضي الله عنه سره کومه نزاع چې راغلې وه نو دغه جدال چې په حقه باندې دغه بي بي وه دا جدال مذموم نه وه بلکې تجادلك في زوجها د دې مقصد اظهار حق وه .

دا نهه ویشت (۲۹) ځایه قرآن کریم کې لفظ د جدال راغلي ، ۳ ځایه ممدوح مناظره مراد ده اظهار حق مراد دي باقي اکثر مواضع هغه جدال مصطلح ده چې هغه لا لاظهار الصواب او جائز نه دي .

یا قرآن عظیم الشان کې کله کله د دغې مناظرې مجادلې منازعې مکابرې نه تعبیرونه په لفظ د حجت سره کیږي نو ۲۷ ځایه قرآن عظیم کې محاجات ذکر دي لکه سورة بقره کې ؛

﴿ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾ (سورة البقرة آيت : ٧٦).

محاجات ذکر دي .

يا په سورة بقرة کې راځي :

﴿قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ﴾ . (سورة البقرة آيت : ۱۳۹).

نو دا محاجات محاجات عامه وي قرآن عظيم کې کله محاجات دليل بازي وي د هغه مناظرې لاظهار الحق مراد وي او کله کله مجادله محضه مذمومه لا لاظهار الحق مراد وي.

په سورة بقره کې راځي :

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ . (سورة بقرة آيت آيت : ۱۵۰).

دليل پاتې نه شي .

نو جدال نهه ويشت (۲۹) ځايه راغې دري ځايه ممدوح باقي مذموم محاجات چې دي دا اوه ويشت (۲۷) ځايه مذکور دي اکثر دلته هم محاجات محاجات بالباطل وي .

او کله کله دا مناظره منازعه قرآن عظيم کې په لفظ د سلطان سره هم راځي نو هغه چې لفظ د سلطان سره مذکوره ده ، اوه ديرش (۳۷) ځايه قرآن عظيم کې راغلي ده بعضې وايي دري ديرش (۳۳) ځايه ذکر ده :

﴿سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا﴾ . (سورة آل عمران آيت : ۱۵۱).

او يا :

﴿واتينا منه سلطان مبين﴾ .

نو خلاصه د مبحث اول داده چې تعريف د علم مناظرې او بيان موضوع ، غرض د علم مناظرې سره د بيان معنى لغوي او څه مناسبت د معنى لغوي معنى مصطلحې سره .

المبحث الثاني في بيان قسمي الدليل ودفعهما مع الذكر بعض اصطلاحات فن المناظرة :

د دليل د پاره اقسام ئىره د بيان د بعضې اصطلاحاتو د فن مناظرې طرز او طريقه به دا وي دغه متخاصمين چې يو مسئله شرعي کې دوي اختلاف لري يو جانب به ځان مدعی کې بل به سائل شي اهل ددې فن مدعی چاته وايي سائل چاته وايي نو مدعی من نصب نفسه لاثبات الحکم بالدليل او بالتنبيه ، هغه انسان په متخاصمينو کې چې خپل مينځ کې زيد عمر سره نختي دي دغه متخاصمينو کې چې کوم انسان ځان ودروه لاثبات الحکم ، د يو حکم د ثبوت د پاره بالدليل في النظري وبالتنبيه في البدهي دغه ته مدعي ويلې شي اوس سائل به چاته وايي هغه دويم جانب خود بخود سائل جوړ شو هغه څوک شو من نصب نفسه لنفي الحکم ، هغه انسان ده چې دغه مدعي کوم حکم ثابتول غواړي دي يې نفي غواړي .

چا چې ځان ودروه د نفي د حکم لپاره نن صبا د اهل حديث ده وکه ورکوي خلکو ته نه يې رشيديه کتلي نه تعريفات د جرجاني د ځان نه ده وکه ورکوي خلکو ته څو مره مسائل چې نن صبا زمونږ او د دوي مينځ کې نزاعي دي مونږ اکثرا مثبتين يو دوي منفيين .

اکثر داسې دي مونږ دعا بعد السنة ثابتوو دوي يې نفي کوي مونږ دعا بعد الجنازة ثابتوه دوي يې نفي کوي مونږ توسل ثابتوو دوي يې نفي کوي ، مونږ تبرک ثابتوو دوي يې نفي کوي ، مونږ کرامت ثابتوو دوي يې نفي کوي دغسې ټول مسائل متنازعة فيها دوي نافيين دي مونږ مثبتين يو دوي لند تاته راتاؤ شي .

الدليل على المثبت لا على النافي ، دليل په مثبت وي په نافي نه وي ته دلائل وايه زما د دلائلو کار نشته دي ده وکه درکوي تاته او دې غريب ناخبره دي نا ځان پوه کړي مدعي چا ته وايي من نصب نفسه لاثبات الحکم لا للحکم الاثباتية الموجبي ، دا نشته مدعي چا ته وايي چې هغه ځان نسب که حکم د اثبات لپاره او حکم تا منطقو کې ويلې څو قسمه دي :

سلبي ، ایجابي دي که تا د حکم سلبي د پاره ځان ودروه ته حکم سلبي ثابتوي هم ته مدعي او که ته حکم ایجابي ثابتوي هم ته مدعي نو نافي مدعي جوړي دي شي دي ځای کې مې مقصد دا چې نافي هم مدعي دي ځکه نافي څه کار کوي هغه ثابتوي حکم سلبي .

دعا بعد سنت جائز نه ده نو د عدم جواز حکم یې وکو نو دې مثبت د حکم سلبي شو نو مدعي شو او دلیل په مدعی باندې ده نه په سائل باندې که دا څوک وایي چې دلیل په مثبت ده نه په نافي دا غلطه خبره ده دا په اصولو کې نشته او نه په فن د مناظرې کې شته اهل د مناظرې دا ذکر کوي چې دلیل په مدعي ده نه په سائل مدعي په حکم ایجابي وي که په حکم سلبي دواړه به دلائل وایي .

دا یوه پخواني نزاع ده د داؤد الظاهري او د ابن حزم الظاهري د امام الباجل مالکي سره یوه عظیمه مناظره پخوا تیره شوې هغه وخت کې اربعه ائمه او اصولین ټول په دې متفق وو چې څنګه مثبت دلیل پیش کوي نافي به هم دلیل پیش کوي دا د څلورو مذهبونو د اصولو متفقه فیصله ده چې دلیل په نافي هم ده دلیل په مثبت هم ده خو فقط په فن د مناظرې کې چې یو مدعي شو نو په سائل بیا دغه وخت کې دلیل نشته ، مدعي به اثبات کوي سائل به یا جواب کوي یا به تسلیمي کوي .

د دعوي جواب یې که وکړو فبها او که وي نکړو تسلیمیږي به بیا چې کله مدعي دعوي ثابت نه کړي شوه اوس به خبره اولټه شي سائل به مدعي شي ولي مدعي به ایجاب کوه دا به سلب کوه هغه مدعي وه اوس به سائل مدعي شي هغه مدعي به سائل شي اوس به دې دلائل شروع کړي هغه به یا جواب کوي یا به تسلیمیږي .

نو اهل فن د مناظرې دا وایي نو په دغه یو پیچیده ځای باندې مو د هو که نه کړي خدشه درانه چوي چې دلیل په مثبت ده نه په نافي دا په اربعة ائمه د اصولو کې د چا قول هم نه دي اربعة ائمه دا وایي دلیل په نافي هم ده دلیل په مثبت هم ده دواړه به دلائل وایي دعا بعد السنة جائز نه ده دا به هم دلیل وایي چې چا ویلي چې جائز نه ده په قرآن کې به نفي بنایي په آحادیثو کې به نفي بنایي یعنې اربعة ادله وو کې به یې بنایي که ته وایي چې ثابت ده جائز ده ته به هم دلیل بنایي نو دلائل په دواړو دي هم په نافي هم په مثبت باندې .

البته په فن د مناظرې کې چې یو مدعي شو بل سائل شو دغه وخت کې په مدعي دلیل

شته په سائل نشته چې مدعي دعوى ثابته نه کړې شوه او سائل مدعي وګرځيده او س به هغه دليل وايي بيا په هغه دلائل دي .

نو تاسو دې تعريف ته ګورئ دې کې پيچيده ګي ده .

من نصب نفسه لاثبات الحكم ، چا چې حکم ثابتولو ته ځان ودروه حکم موجب ته يې ځان ودروه دا نه حکم ته يې ځان ودروه چې حکم ثابتوي کوم حکم يا سلبي ثابتوي يا ايجابي ثابتوي که هريو ثابتوي نو دا مدعي شو او دليل په ده باندې ده چې تا وويل دعا بعد السنة جائز ده تا ځان د دې د ثبوت لپاره قائم کړو چې زه دا ثابتوم پس ته مدعي شوې مقابل دې سائل شو ته به دليل وايي هغه به يې نه وايي .

او که هغه وويل چې دعا بعد السنة جائز نه ده هغه مدعي شو ته سائل شوې ډير کوشش به کوي هره مناظره کې به ځان سائل پريږدي بل به مدعي جوړوي نو وروسته به په شرائطو کې راشي چې خصم به په دليل کې مخکې کوي .

کوم ځای کې دي چې خصم په دليل کې مخکې کړو نو پر به وي که ته يې مخکې کړې په دليل کې نو ته به پريې نو طريقه د مناظرې دا چې ځان به اولين مدعي نه جوړوې بلکې ځان سائل جوړ که هغه به مدعي جوړ کړې هغه چې مدعي شو نو دليل په هغه شو نو ته يې اعتراضونو ته کيناستې نو مدعي من نصب نفسه لاثبات الحكم بالدليل او بالتنبيه او سائل **من نصب نفسه لنفي الحكم** .

که مدعي حکم ايجابي ثابتوه او ته نفې د حکم ايجابي کوې نو نفي د نفي اثبات شو او که هغه حکم سلبي ثابتوه او ته او س حکم سلبي نفي کوې نو ايجاب شو او که هغه حکم ايجابي ثابتوه او ته حکم ايجابي نفي کوې نو سلب شو نو دغه دواړو ته سائل ويلې شي .

هر چې دليل ده چې : دليل دوي چاته وايي :

مركب من القضيتين ليتأدى به إلى مجهول نظري .

همغه تعريف چې مناطقه يې کوي هغه چې مرکب د دوه جملو نه وي خو دا مؤدي وګرځيږي تا ته په سبب د دې قضيتينو ته ترتيب ورکړي او دا مؤدي شي په دې طريقې سره مجهول نظري لره دغه دليل په دوه قسمه دي : (۱) دليل شرعي ، (۲) دليل عقلي :

دليل شرعي ته دليل سمعي ويلې شي تعلق تر مسموعاتو نيسي ، دليل عقلي په دوه قسمه دي : مطرده ، منعكسه :

دليل مطرد دوي دې ته وايي : ما يوجد الحكم بوجوده ، داسې دليل قائم کړي چې د هغې د وجود سره حکم خود بخود ثابت شي .

او هر چې منعکسه دي : ما ينتفي الحکم بانتفائه . دغه دليل مطرد منعکسه چې عبارت دی د عقليه نه که چا پيش کړو درته نو د فعه به يې کولې شي بسبعة طرق په اوه طريقو سره اصولو کې تاسې ويلي الأسولة المتوجه على القياس المطرد سبعة ، اعتراضات چې متوجه دي په قياس مطرد باندې اوه دي .

اول د هغې نه ممانعه ده ، دوهم د هغې نه القول بموجب العلة ، دريم قلب ، څلورم عکس ، پنځم فساد الوضع ، شپږم نقض ، اوم معارضه .

دليل عقليه مطرّد يا منعکسه دفع کولې شي په سبع طرق باندې يا په ممانعه باندې .

ممانعه په دوه قسمه ده : (١) منع العلة ، (٢) منع الحکم ، مقيس او مقيس عليه علت مشترک حکم دا ارکان دي لپاره د قياس اصولي ، صغرى کبرى حد اوسط او نتيجه .

په اقتراني کې ارکان شول لپاره د قياس منطقي نو اوله دفعه د دليل عقلي منعکس مطرد په ممانعت سره يا ممانعه د حکم يا ممانعه د علت ممانعه د حکم څه معنى علت مشترکه و حکم مقيس او مقيس عليه علتي مشترکه او حکم دا علت مشترکه په کې نفي کړه هغې لپاره لازو گوره چې علت مشترک يې باطل شي نو حکم خپله ختم شو قياس د مقيس عليه په مقيس باطل شو .

دوهم منع الحکم علت تسليم کړه خو حکم مه منه د دوارو لپاره اصولين يو مسئله زمونږ او د شوافعو مينځ کې اختلاف مثال کې پيش کوي .

ليلة الفطر کې يو سړي مړ شو ده باندې صدقه فطر لازمه شوه او که نه د آخري روژې ماښام لمر پرېوت مړ شو ده سرسايه شته او که نه شوافع وايي سرسايه يې لازمه ده احناف وايي سرسايه نشته دي شوافع فيصله او حکم جوړوي صدقة الفطر توجب على موته ليلة الفطر شپه دواړه اختر کې په مرگ سره واجبه شوه سرسايه ځکه لان العلة وجوبها الفطر ،

علت د وجوب د صدقه فطر فطر د آخري ورځې ده چې روژه ماته شوه غروب پرې راغې بس صدقه لازمه شوه علت موجود شو .

ته ممانعه وکړه د دوي دغه دلیل نه په منعه د وصف او علت سره نه منعه دا چې علت د وجوب د صدقه فطر لپاره فطر دي بلکه علت د وجوب د صدقې فطر د ائمه وو نه دي وجود د هغه ذات دي چې د هغه مشقت په ځان باندې برداشت کوي په دې خو اتفاق دي چې وخت د اداء د صدقې فطر بعد طلوع الفجر دي د اختر په ورځ د سحر نه وروسته ده وخت یې هغه دي او علت د وجوب لپاره هغه رأس او ذات دي چې د هغه مشقات ځان باندې برداشت کوي هغه وخت کې وګوره چې هغه ذات شته او که نو ذات نشته سړي مړ دي نو صدقه څنګه لازمه شوه دلیل ورباندې دا حدیث مبارک دي :

أدوا عمن تمونون .(المبسوط ج ٤ ص ١٣٤)

ادا کړي صدقه فطر د هر هغه چا نه چې د هغه مشقت په ځان باره وي لکه وارهٔ ماشومان د چا مشقت د نفقې خرچې جامې سکنی په تا باندې وي د هغوي نه یې ادا کړي.

نو دا ممانعه شوه په منع الوصف باندې هغوي علت د وجوب د صدقه فطر وګرځوه تا وویل چې نه منم چې علت یې فطر ده بلکې علت یې رأس هغه دي چې مشقت یې په ځان باندې برداشت کوي په وخت د وجوب د اداء کې دغه رأس نشته نو صدقه هم نشته دوهمه ممانعه ممانعه د حکم ده علت تسلیم شي حکم ونه منلې شي زمونږ او د شوافعو مینځ کې یو بل اختلاف دي جمهور ائمه وایي په مسح کې تثلیث نشته شوافع وایي چې په مسحه کې تثلیث دي دې کې شوافع ځان ته دي او دا سره کې لاس خیجي وینځل د تثلیشاتو نه دي خو د سر مسح یو ځل ده شوافع وایي نامسحه به هم درې ځل کوي هغوي دلیل پیش کوي :

المسح رکن في باب الوضوء فليسن تثليثه كالغسل .

غسل د اندامونو ثلاثو مقیس علیه شوه مسح د سر دا مقیس شو علت مشترکه په وسط کې کونه فرضاً فرضاً شو حکم په مغسولاتو اندامونو ثلاثو کې تثلیث مسنونیت : هغوي شو دا حکم نقل شو مسح لره دلته هم دا حکم د تثلیث شو هغوي یو قیاس وکړو : ته دغه حکم فليسن تثليثه كالغسل په مقیس علیه کې حکم د مسنونیت د تثلیث نفې کړه داسې

روایه اصلا تثلیث د مسنوناتو نه ، نه منم بلکې اطالت په قدرې مفروض باندې په مفروضاتو کې د مسنوناتو نه وی هریو شی چې فرض وي په هغه فرض کې زیادت په هغه فرض کې اطالت دا د مسنوناتو نه وي لکه قیام نفس قیام فرض ده اطالت په کې مسنون ده رکوع فرض ده اطالت یې مسنون نو اصل کې تکریر د مسنوناتو نه نه دي بلکې زیادت او اطالت د مسنوناتو نه دي په قدرې مفروض کې او س دغه اطالت او زیادت په مغسولاتو دا ندامونو کې متصور نه وه بغیر د تکریر نه نو مونږ حکم وکوه چې تکریر د مسنوناتو نه اصل کې زیادت د مسنوناتو نه وه حکم زیادت د مسنوناتو نه دي اطالت دي په قدر مفروض باندې خو دا اطالت او زیادت په مغسولاتو کې متصور نه وه بدون د تکریر نه نو مونږ قول وکوه چې تکریر د مسنوناتو نه دي حکم منعه شو چې تکریر ته مسنون مه وایه زیادت اطالت په قدرِ مفروض باندې مسنون وګڼه هر چې مسئله د سر ده هلته اطالت او زیادت پوره کیږي په استیعاب باندې نو ضرورت نشته تثلیث لره نو استیعاب د مسنوناتو نه شو تکریر ته څه ضرورت پاتې شو دا اوله دفعه د قیاس عقلیه منعکسه مطرد ممانعې سره په منعه د علت یا منعه د حکم دویمه دفعه د دلیل عقلې مطرد یا منعکسه قول دي بموجب العلة قول بموجب العلة دوي چاته وایې تسلیم کون الوصف علة وبیان أن معلولها غیر ما ادعاه المعلل علت مشترکه په مینځ مقیس او مقیس علیه کې تسلیم کړي شې تسلیم کون الوصف علة ومثلې شې چې علت همدغه دي وبیان أن معلولها غیر ما ادعاه المعلل خو بیرته واضحه شې دا خبره چې علت دغه دي خو معلول هغه نه دي چې تاسې راویسته دي هغه حکم نه ده چې تا راویستې دي مثال د احنافو او موالکو مینځ کې اختلاف دي په غسل د مرفق کې جمهور ائمه په دې قائل دي درې واړه امامان دا څنګله دا خله ده په مغسول کې امام مالک رحمه الله دا مرفق داخل نه دي په مغسول کې لازمه نه ده یعنې قدرې مفروض کې نه ده نو درې واړه امامان وایې چې مرفق داخل په قدرِ مفروض د مغسول کې او امام مالک صاحب وایې نا دا داخل نه ده په قدرې مفروض کې لازم نه ده سنت او مستحب به وي خو فرض نه ده دي وایی هغه دلیل وایې إن المرفق حد فلا یدخل تحت المحدود لان الحد لا یدخل فی المحدود وایدیکم إلى المرافق دا حد شو دا غایه شوه دا مرفق چې ذکر شوې دا حد دي نو دا په محدود

کې نه داخلیږي ځکه حد محدود کې داخل نه وي نو چې مرفق حد وګرځیده نو محدود چې مغسول ده په هغې کې داخل نه شو په دلیل د لان الحد لایدخل في المحدود سره ته اوس تسلیم ددې علت او دلیل وکه منم چې الحد لایدخل في المحدود دا علت مسلم دې خو حکم داسې راوباسه چې هغه غیرو خیژې د هغه چا نه ادعاء المعلل اوس ته و وایه دا لاس که د پنجې خوا نه حد یې ځنګل شي نو د اوږې خوا نه راشه نو ځنګل حد وګرځوه د متروک نه د مغسول نو هغوي اوس د پنجې خوا نه شروع کوي ځنګل حد ګڼي نو حد چې په محدود کې نه وي داخل نو مرفق په مغسول کې نه دي داخل.

ته ورته د بره خوا نه راشه نو دا مرفق حد د مغسول هم دي حد د متروک هم دي نو او وایا دا ځنګل حد المتروك فلا یدخل في المتروك لان الحد لا یدخل في المحدود دا مرفق حد د متروک دي او حد په محدود کې داخل نه وي نو مرفق په متروک کې داخل نه ده د مغسول کې خپله داخل شو ه دیته ممانعه ویلی شي دیته قول بموجب العلة ویلی شي تسلیم. کون الوصف علة و بیان أن معلولها غیر ما ادعاه المعلل علت و منلې شي خو هغه حکم بل ثابت شي خلاف د هغې نه چې معلل ثابت کړې وي.

دریم دفع د قیاس عقلي مطرد یا منعکسه هغه قلب ده قلب لره هم اصولین دوه اسمین ذکر کوي قلب الحکم او قلب العلة، د هغې طریقه داسې ده جعل علة الخصم معلولا و معلوله علة، د خصم علت معلول کړه او معلول یې علت کړه یا د وهمه طریقه دا جعل سائل ما جعله المعلل علة لما ادعاه من الحکم علةً لضد ذلك الحکم، سائل چې مدعي شي نو معلل ورته ویلې شي د کوم حکم لپاره علت جوړ کړي همدا علت را واخلي د هغې حکم ضد پرې ثابت کړي نو جعل سائل ما جعله المدعي یا معلل علةً لما ادعاه من الحکم علتاً لضد ذلك الحکم، علت هغه را واخلي حکم پرې غیر ثابت کړي، فيصير حجةً للسائل دون المعلل والمدعي، مثال د هغې لپاره زمونږ او د شوافعو مینځ کې په یوه جزیه کې اختلاف ده د رمضان روژه چې کله رمضان راشي د شوافعو راي داده د روژه نیونکي لپاره تعین قصد قلبي په رمضان کې روژه

نیونکي لپاره د فرائضو نه ده د نیت تعین به کوي که د نیت تعین یې ونه کړو د غه روژه یې نه صحیح کیږي.

احناف وایي نیت ضروري دي بنه خبره ده خو که عبد تعین کوي او که نه یې کوي شارع تعین کړي ده د قضا روژه د کفارې روژه په کې نه صحیح کیږي نور هیڅ هم نه صحیح کیږي، ځکه د شارع تعین موجود ده که دده تعین وي که نه وي شارع تعین کړي دي تعین عقد قلبي ددې له عابد سره تعلق لري او قصد د عابد په مقابله د قصد الله تعالی و ارادته کې چې تعین هغه کړي د اله العالمین تعین مقدم ده په تعین د عبد باندې.

هغوي یو قیاسي مثال پیش کوي: ان صوم رمضان فرض فشرط فیه التعین کالقضاء، قضاء مقیس علیه که رمضان مقیس که علت مشترکه کوتهما فرض دا فرض ده حکم هلته په قضاء کې تعین د صائم نه نو حکم د لته هم تعین د صائم نه.

مونږ جواب له دې نه کوو: لا یشترط التعین فیه بعد ما تعین الیوم کالقضاء، د عبد له خوا تعین ته هیڅ ضرورت نشته وروسته له دې نه چې تعین د یوم له شارع نه راغلي لکه قضاء تا چې د قضاء لپاره یوه ورځ متعینه کړه له مخکې نه هغه ورځ چې راشي د وهم تعین ته هیڅ ضرورت نشته نو د عبد نه چې تعین راغې د وهم تعین ته ضرورت نشته نو چې شارع نه تعین راغلې د عبد تعین ته څه ضرورت ده علت و منلې شو خو حکم ضد د هغې باندې ثابت شو.

څلورمه دفعه د قیاس عقلیه مطرد یا منعکسه په عکس سره کیږي عکس تمسك السائل باصل المعلل علی وجه یکون المعلل محتاجاً إلی وجه المفارقة بین الاصل والفرع، دا دوه خصمین چې یو مدعي ده چې معلل هم ورته وایي ځکه علت او تعلیل دې بیانوي دا دوهم تعلیل دې راپاڅي سائل باصل المعلل معلل په علت استدلال وکړي داسې یو عجیب استدلال وکړي چې مدعي مجبوره شي مفارقې ته په مینځ ددې علت او حکم کې چې اصل او فرع دي دده د علت نه داسې یوه جزیه راوباسي چې مدعي خپله هم مجبوره شي چې زما د علت او زما د حکم یعنې د اصل او فرع په مینځ کې مفارقه جدائي په کار ده نو دې ته عکس ویلې شي مثال زمونږ او د شوافعو په مینځ کې جزیه اختلافي ده زنانه چې کوم زیورات لري نصاب ته چې ورسیږي، احناف وایي په دې باندې زکات شته دي.

شوافع وايي زنانوو باندې په زيوراتو کې زکات نشته څو مره زيورات چې ولري زکات په کې نشته، په آحاديثو کې د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ د مذهب په تائيد ډير زيات روايات دي، هغوي عقلي قياس داپيش کوي: الحلي اعدت للابتذال فلا تجب فيه الزکوة کثياب البذلة. جامع د استعمال مقيس عليه گاڼه د زيوراتو د استعمال مقيس علت مشترکه کونها للبذلة للبذلة حکم په جامو د استعمال کې عدم زکوة دلته هم حکم عدم زکوة دا قياس شو ته اوس عکس په شکل د دفعه ددي قياس وکړه ورته ووايه تا قياس دې د پاره مقيس عليه ثياب البذلة راويستي ستا د قياس په شان به زه هم قياس وکړم: هغه زيورات سپين زر وغيره چې سرو استعمال کې راوستې دي لا تجب فيه الزکات ځکه چې دا اعدت للابتذال د استعمال لپاره دي فلا تجب فيه الزکوة کثياب البذلة.

نو اوس شوافعو ته وايو چې سرو کله چاندې د ځان د استعمال لپاره جوړه کړه زکوة په کې شته نو دوي وايي هاو شته په کې نو ستا علت خو هلته هم موجود ده کنه هغه هم د ابتذال لپاره دي او دا هم د ابتذال لپاره، دده علت او قياس دي راواخيست اوس دې مجبوره دي چې دې به دا خبره هم کوي چې ناريته د استعمال د پاره سونا ساتي نو هم زکات په کې نشته يا به دا خبره کوي که دا خبره نه کوي نو د خپل اصل او فرعي مينځ کې به د مفارقت قول کوي نو دې ته عکس ويلې شي.

پنځمه دفع د قياس عقلي مطرد منعکسه فساد الوضع ده ددې آسانه معنى دا ده معلل او مدعى دغه علت وضع کړي د اثبات د دغه حکم د پاره ته راپورته شي سائل جعل السائل العلة وصفاً بحيث لا يليق بهذا الحکم، سائل دا علت داسې يو وصف جوړ کړي چې دغه حکم دې سره ملائم مناسب نه وي نو فساد د وضعي تا چې تعين او وضع ددې علت دې حکم ته کړي ملائمه او مناسبه نه ده.

زمونږ او د شوافعو مينځ کې يوه جزيه اختلافي ده دا خبره اتفاقي ده چې ارتداد د احد الزوجين سبب د زوال د نکاح جوړيږي.

سبب د مفارقت : ښځه او خاوند کې يو مرتد شي نو ارتداد د احد الزوجين سبب د زوال د نکاح جوړېږي دا خبره اتفاقي ده نو اوس اسلام د احد الزوجين دا سبب لپاره د زوال د نکاح سابقې جوړېږي او که نه دا خبره اختلافي ده ؛ احناف وايي ارتداد د احد الزوجين سبب د زوال د نکاح جوړېږي خو اسلام د احد الزوجين سبب د زوال د نکاح سابقې نه جوړېږي ښځه او خاوند کې يو ه اسلام قبول کړه بيا هم په زړه نکاح پاتې کيدې شي هغوي دليل وايي : **الإسلام أحد الزوجين اختلاف في الدين فيفسد النكاح كارتداد أحد الزوجين** ، نو ارتداد د احد الزوجين مقيس عليه اسلام د احد الزوجين مقيس علت مشترکه په دواړو کې اختلاف د دين حکم په صورت د ارتداد کې زوال د نکاح حکم په اسلام کې د ارتداد احد الزوجين هم زوال د نکاح دا قياس شو ددوي ته پرې فساد د وضعې وکړه دا کوم علت چې اختلاف د دين ده وضعه يې کړو د زوال د نکاح لپاره او قياس يې کړو اسلام د احد الزوجين په ارتداد باندې نو ګويا کې قياس د اسلام په ارتداد راغې او په ارتداد کې زوال حکم وه نو په اسلام کې يې هم زوال حکم وکړ خو .

اوس راشه چې دا اسلام سبب د اتفاق يو ځاى والي دي او که د تفرقې دي ارتداد خو هسې هم تفرقه ده اسلام سبب د تفرقې کيدې شي او کنه نو جواب ورته دا وکړه چې **الإسلام عاصم غير مزيل** ، اسلام خو د حقوقو محافظ دي ملکيت نور هم تاموي زائله کوي يې نه تا خو اسلام مزل ثابت کړو نو **كون العلة وصفاً بحيث لا يليق بهذا الحكم** .

علت نه داسې وصف جوړ کړي چې کوم حکم معلل ثابتوي هغه دې سره ملائم نه وي نو ارتداد خو معلومه خبره ده سبب د تفرقې ده او هر چې اسلام ده دا خو سبب د اتفاق او اتحاد ده نو دا ته څنګه سبب د تفرقې جوړوي .

شپږمه دفع د دليل عقلي مطرد يا منعکسه نقض دي ، نقض چاته وايي : **وجود العلة بدون الحكم** ، هغه چې کوم علت راويستلې هغه علت پيدا کړه او حکم نه وي خپله هغه مجبوريږي فساد ته په کې لکه د حنابلو رايه داده ظواهر هم پرې قائل دي چې نيت په اوداسه کې د فرض نه دي دليل وايي : **الوضوء طهارة فالنية شرط فيه** ، اودس طهارت دي نيت په کې

شرط دي ، مونږ وايو منقوض بغسل الثوب ، ستا دليل منقوض دې په غسل د ثوب سره .

تا دليل کې ويلي چې هر طهارت کې نيت شرط دي نو په دې کې هم شرط دي نو دا خبره چې هر طهارت کې نيت شرط باطله ده منقوضه ده په غسل د ثوب سره يو سړي جامې وينځلې خو په نيت د طهارت يې ونه وينځلې نو نيت په کې نشته طهارت راغې نو دا نقض دي وجود د علت بدون الحکم .

او مه دفع د قياس عقلي مطرد يا منعکسه هغه معارضه ده لکه د شوافعو سره هغه جزيه اختلافي ده چې تثليث په مسحه کې هغوي د مسنوناتو نه ګرځوي جمهور يې نه ګرځوي قياس د هغوي دا دې چې : المسح رکن في الوضوء فليسن تثليثه کالغسل ، مغسولات مقيس عليه کړه ممسوحات مقيس شو علت مشترکه رکنيت رکنيت شو ، حکم هلته تثليث دلته هم تثليث شو ته ورته معارضه د قياس وکړه ورته ووايه : المسح رکن فلا يسن تثليثه کالمسح على الخفين والتيمم دا مسحه رکن ده خو تثليث يې سنت نه ده لکه مسحه په خفينو او تيمم باندې هلته تثليثات سنت نه دي نو دلته هم تثليث سنت نه شو نو ده قياس وکړو د مسح په غسل باندې مونږ قياس وکړه د مسحې په مسحې باندې معارضه هم ده د معارضې په صورت کې بيا ترجيح قوي دليل ته ورکولې شي نو معلومه خبره ده چې قياس د ممسوح په مغسول باندې او قياس د ممسوح په ممسوح باندې نو دا قياس اولى شو د هغه قياس نه چې دوي په مغسولاتو کړې ده دا معارضه ده .

دوهم دليل :

دوهم دليل سمعي دي ددې نه اصولين تعبير کوي په دليل مؤثره سره دليل مؤثره دوي چاته وايي ما لا ينتقض الحکم بانتفائه د دليل په نفي سره حکم نه نفي کيږي ځکه چې کيدې شي دليل مؤثره سمعيه کې يو حکم ثابت شي بعشرة دلائل سره يو نفي کړه په يو اعتراض وکړه په بل به ثابتيږي نچوړ يې داسې ده مطرد لکه ته چې قياساتو باندې دليل پيش کړي او سمعيه د قرآن سنت اجماع نه دليل پيش کوي نو دا مؤثره دي دا سمعيه دي او قياسات چې دي هغه عقليه مطرد منعکسه دي د هغې د دفعه بسبعة طرق ده ددې د فع په يو څيز ده چې

معارضه ده هسې نه چې چا دلیل کتاب الله نه پیش کړې وي ته پرې ممانعې پیش کوې فساد الوضع پیش کوې قول بموجب العلة پیش کوې یا قلب یا عکس یا معارضه نقض یو ه هم نه شي کولې په غیر د معارضې نه په دلیل سمعیه کې دفع صرف په معارضه وي چې آیات چا پیش کړه معارضه کې آیات در نه غواړي او که حدیث یې پیش کړو نو په معارضه کې به حدیث پیش کوې نو بیا ته هلته د نص په لحاظ د متن په لحاظ اخذ بالعمل او تعامل په لحاظ وجوه د ترجیح شته کنه چې په کومه طریقه ترجیح وي هغې ته به ترجیح ورکوې نو دا دویم دلیل مؤثره شو چې دې ته دلیل سمعي ویلې شي نو دفع یې کیږي په معارضه باندې بل شي باندې یې دفع نه شي کیدې.

دا دلیل سمعیه بیا په دري قسمه دي: اول د هغې نه کتاب الله دي، دویم دد ې نه سنت رسول دي، دریم دد ې نه اجماع ده، زه اجمالي په اصولو تیریږم دا تاسو ته تیر شوې هم دي خو چې مستحضر شي درته او دا فن د مناظرې له فن اصولو سره ولړې باقي دا تاسو ته بار بار تیر شوي دي، اول: د أدلو و سمعیو نه کتاب الله دي د هغې لپاره شل (۲۰) قسمونه دي قسم اول د هغې خاص دي چې دا راجح دي په نورو باندې قسم ثاني د هغې نه عام دي بیا مشترک دي بیا مؤول، ټول د اصول الشاشي نه واخله تر آخره ټول دا ذکر کوي کتاب الله خاص عام بیا چې کله دلائل راشي په هره مسئله کې مثال دعا بعد السنة کې چې ته دلیل پیش کړې إِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ چې فارغیږې له عباداتو نه فاتعب بالدعاء نو وایې چې دا خو عام دي نو عام هم د قرآن کریم نه قسم دي قرآن کریم استدلال کې پیش کول جائز دي که نه دي جائز نو اصولین څنګه وایي چې خاص دي عام دي هره مسئله کې خو خاص نه وي کنه نو که هر مسئله کې خاص زه له تاسو نه وغواړم نو یقیین وکړې چې د مانځه فرائض به هم پیدا نه کړي دا ټول استدلالات د عام نه دي مثلاً د ماسپخین مانځه کې قیام څنګه دي نو ته به وایې چې فرض ده څه دلیل ده پرې: قوموا لله قانتين نو کوم ده چې ماسپخین په کې ذکر ده نو دا خو عام دي نو د خاص لپاره خو ترې نه استدلال کولې شي نو د عام نه استدلال خو څه ناروا نه دي او په هغه وخت کې عند انتفاء الخاص يستدل بالعام دا خو د اصولو قاعده ده خاص چې منتفي شي نو استدلال خود بخود عام نه کیږي د احنافو اصول خو عام قطعي ګڼي په شان د

خاص نو چې هغه هم قطعي دا هم قطعي معارضه هم کیدې شي البته عام مخصوص البعض چې استثناء ترې وشي هغه بیا ظني دی د خاص مقابله بیا نه شي کولې نو خاص عام مشترک مؤول.

بل ظاهر دي او نص دي مفسر او محکم خفي مشکل مجمل متشابه حقیقت او مجاز صریح او کنایه نو شپارس شول استدلالات څلور شول استدلال بعبارة النص، باشارة النص، بدلالة النص، باقتضاء النص دا ټول قسمونه شول.

دویم دلیل د سمعیه مؤثره نه سنت رسول دي د هغې نه تعبیر په آحادیثو سره کیږي او علم الحدیث په دوه قسمه دی د علم روایت الحدیث علم درایت الحدیث.

درایت الحدیث اصول الحدیث ته ویل کیږي اصول حدیث د اصولو کوم اقسام چې تاته بنایي مصطلح الحدیث او روایت الحدیث هو علم یعرف فیه أقوال النبي ﷺ أو الصحابة أو التابعي وأفعاله وتقریراته وأوصافه.

هغه علم دي چې هغې کې د نبي اکرم ﷺ اقوال افعال تقریرات او صاف ذکر کیږي دغه شان په هغې کې اقوال الصحابة او تابعین ذکر کیږي خو دا په نزد د علماء اصول حدیث باندې، هر چې په نزد د علماء اصولیین باندې علم روایت الحدیث عبارت دي: عما اضیف إلى النبي ﷺ من قول او فعل، د اصولینو په نزد حدیث هغه دی د کوم قول فعل نسبت چې نبي علیه السلام ته وشي د صحابي او تابعي قول فعل ته دوي حدیث نه وایي او په نزد د محدثینو باندې صحابو ته منسوب هم حدیث دي خو حدیث موقوف ورته وایي چې تابعي ته منسوب شي هغه هم حدیث دي حدیث مقطوع ورته وایي.

نو اصطلاح د محدثینو له اصولینو نه عامه ده نو اصولین ما أضیف إلى النبي ﷺ من قول او فعل، او په نزد د محدثینو باندې: هو علم یعرف فیه أقوال النبي ﷺ وأفعاله وتقریراته وأوصافه وأقوال الصحابي والتابعي، دې ټولو ته حدیث ویلې شي.

موضوع د دغه روایت علم الحدیث ذات النبي ﷺ من حیث انه رسول، او چا

ويلي : الرواة والمروياة ، د راويانو او مرويانو بحث دا موضوع دد دې فن ده .

او هر چې علم درايت الحديث دي چې اصول حديث ورته وايي امام سيوطي رَحِمَهُ اللهُ راغونډ کړي په دغه شعرونو کې :

علم الحديث ذو قوانين يحد يدرئ بها أحوال المتن والسند

فذاك الموضوع والمقصود أن يعرف المقبول والمردود

علم حديث خاوند د قوانينو ده تعريف يې کولې شي په دې سره چې د دې په وجه احوال د متن او سند معلوميږي نو دا د درايت الحديث شو همد غه يې موضوع هم ده چې متن او سند .

غرض او غايه يې دا ده چې مقبول روايت د مردود نه بيل او جدا شي .

نو دويم د دليل سمعيه نه حديث مبارک شول : دا حديث بيا په دوه قسمه ده متواتر او خبر واحد حديث متواتره عبارت دي : عن الخبر الذي يكون الرواة كثيرين بأن يكون جمعهم بالكذب محال .

روات د سند يې ډير زيات وي محال وي چې دوي دې راغونډ شي په دروغو باندې .

ويكون تعداد كثرتهم باقٍ إلى آخر السند .

تعداد د کثرت آخر د سند پورې باقي وي .

د سند په باب کې به نيتجه تابع د اخس ارذل خامخا ګرځوي مثلاً مشهور هغه چې دري يا فوق د دريو نه سند بيان کې حد د تواتر ته نه وي رسيدلي .

عزيز هغه چې دوه دوه راويان ولري .

خبر واحد هغه چې يو يو راوي ولري .

اوس دې وخت کې د مصنف د کتاب او د نبي عَلَيْهِ السَّلَام مينځ کې خمسة وسائط راغلي يا ستة وسائط راغلي کله ثلاثي يا رباعي راغلي .

نو که په زمانه د صحابوو کې لس راويانو روايت وکړو بيا د هر يو نه لس لس تابعينو روايت وکړ دې هر يوه نه بيا لسو لسو نورو وکړ دا دري طبقې په تواتر کې وچليدې .

په څلورمه طبقه کې يو سړي روايت وکړ پنځمه طبقه کې بيا لسو روايت وکړ مصنف ته په لسو سندو راغې نتيجه تابع د اخس ارذل دوي ورته خبر واحد وايي ددې يوې طبقې د لاسه اګر که بره هم لس دي بنکته هم لس دي خو دا مينځ کې خبر واحد راغې نو دا خبر واحد شو دغه شان مشهور يا متواتر سنداً شته خو په يوه رتبه کې عزيز شو دوه دوه راغلل بس دغه حديث عزيز دي نو متواتر عبارت د هغه خبر نه ده چې رواة يې کثيرين وي او توافق يې په کذب محال وي او تعداد د کثرت يې باقي وي آخر د سند پورې دغه شان ته حديث متواتر په احاديثو کې ډير قليل دي چا ويلي يو ده چا ويلي دوه دي او چا ويلي درې دي نو حديث متواتر سنداً ډير قليل دي

تواتر بيا په څلور قسمه دي : (۱) تواتر الاسناد ،(۲) تواتر الطبقات ، (۳) تعامل ، بعضې څيز داسې وي چې په سند سره تواتر نه لري خو په تعامل سره تواتر لري، مسواک چې په کومو احاديثو ثابت ده هغه اخبار احاد دي هر يو سند يې چې راواخلې خبر واحد دي يا حداقل عزيز به وي خو که تعامل ته راشو كون السواك من الدين په تواتر يې تعامل ثابت که هر چا ته پته ده چې دا من الدين دي که چا انکار وکوه چې مسواک ددين نه نه دي نو کافر کيږي ځکه تواتر نه انکار راغې تواتر مفيد د علم قطعي وي منکر يې کافر ده شاه انور شاه کشمير رحمه الله په إكفار الملحدين عن ضروريات الدين کې په عوامو کې دا مشهوره ده چې منکر د فرضو کافر ده او د واجبو او سنت منکر کافر نه دي په دې مسئله کشميري صاحب تحقيق کړي او بيا يې ويلي چې دا هغه مسنونات دي چې كونها من الدين ثبوت يې په دين کې په تواتر وي که چرته مسنون وي مستحب يا مباح وي خو ثبوت يې په دين کې به تواتر سره وي تواتر يا سندي وي يا په تعامل وي نو بيا يې په انکار کفر لازميږي بيا يې مثال کې مسواک پيش کړې چې دا په اخبار احاد سندا ثابت ده خو كونها من الدين دا په تواتر تعامل ثابته ده دغه شان عمامه هم ده روايات په دې باره کې چې څومره هم زيات دي اخبار احاد دي يا قوي يا ضعيف خو كونها من الدين دا ثابت په تواتر سره يا په تعامل سره ده که چا ويل چې عمامه من الدين نه ده نو کافر کيږي ورباندې ځکه د تواتر نه انکار راغې يو څيز به مباح وي خو كونها من الدين په تواتر ثابت شي نو منکر يې کافر کيږي لکه اباحت د لحم د بقرې

اکل من مباح دي خو کونها من الدين دا په تواتر ثابته ده هر بچي ته دا پته ده چې هندو يې ناروا گڼي مسلمان يې روا گڼي نو که چا وويل چې دا من الدين نه ده يا جائز نه ده نو کافر کيږي نو دريم په تواتر تواتر تعامل دي.

(۴) څلورم تواتر على قدر المشترك دي تواتر على قدر المشترك هغه دا وي چې د سند په لحاظ سره خبر واحد وي خو مجموع من حيث المجموع چې راواخستلې شي حد د تواتر ته رسيږي لکه معجزات د سيدنا نبي المختار ﷺ د نبي اکرم ﷺ معجزات هر يو که راواخلي نو سنداً په تواتر نه ده ثابته سنداً خو د ټولو معجزاتو سند و نه راغونډ کړه آحاديث راواخله نو قدر مشترک دا خبره ثابتوي چې أن النبي ﷺ کان ذوالمعجزة، چې نبي کريم ﷺ خاوند د معجزې وه که چا وويل چې نبي عليه السلام معجزې نه لرلې کافر کيږي پر باندې ځکه دا د تواتر على قدر المشترك نه انکار راځي که د يو معجزې خاصې نه انکار وکړ ضلال او گمراهي به راشي خو کافر کيږي نه ځکه په خبر واحد ثابته وي د شجرې د معجزې نه د گوتو نه کومې اوبه چې رابهر شوي وي دا ټولې معجزې چې راواخلي بغير د هغه انشقاق د قمر نه هغه په نص قطعي ثابت ده چې نور څو مره معجزات دي په نصوصو قطعيو نه وي ثابت که انکار ترې وکړي ضلال دي خو کفر نه دي خو که چا وويل چې نبي عليه السلام معجزې نه لرلې کافر کيږي ځکه معجزه د نبي عليه السلام ټول آحاديث چې راغونډ کړي نو على قدر مشترك دا ثابتوي چې انه کان ذوالمعجزة، دا تواتر على قدر مشترك شو، اول حديث حديث متواتر وه.

دويم د حديث نه خبر واحد د خبر واحد متعدد اقسام دي خو په اعتباراتو مختلفو باندې اعتبارات به ځکه ورکوي چې دا تقسيم او تعريف کې څه فرق دي؟تعريف دې د پاره کيږي چې د هغه څيز ماهيت ذهني وپيژندل شي او تقسيم دې لپاره کيږي چې د هغه څيز وجودي خارجي وپيژندل شي نو دا تقسيم په خپله مفيد د تعريف دي په خارج کې يې تاته در ښايي لکه تعريف چې مفيد د تعريف ده نو هر کله چې ته د يو څيز تعريف وکړي او ثانياً يې بل تعريف کوي نو تعريف د معرف تحصيل د حاصل دي نو دغه شان ته تقسيم د هغه څيز چې يو ځل تقسيم شوې ده دا هم تحصيل د حاصل دي چې يو ځل يو څيز تقسيم شي بيا بل تقسيم

نه شي ور کولی ، اول تقسیم دی د تعریف لپاره خارجي کړي دي نو تعریفاتو کې معرفت ذهني وي او په تقسیماتو کې معرفت خارجي وي نو دواړه مفید د تعریف شول نو تعریف د معرف چې تحصیل د حاصل دي نو تقسیم د هغه څیز چې تقسیم شده وي ثانياً هم تحصیل د حاصل دي نو هر کله چې یو څیز ته ثانياً تقسیم ور کوي نو اعتبار به يې بدلوي جهت به بدلوي نو خبر واحد ته مونږ او س ډير تقسیمات ور کوو خو په اعتباراتو مختلفو په جهاتو مختلفو چې تحصیل د حاصل رانه شي نو خبر واحد باعتبار الانتهاء على ثلاثة اقسام .

امام بخاري رحمه الله او نور کتب د حدیثو دې جانب ته ابتداء د سند وايي صحابي چې کوم ارځ کې واقع ده انتهاء د سند د حدیث مرفوع که یا حدیث موقوف وه تابعي چې کوم ځای کې واقع دي انتهاء د سند هغي ته وايي که حدیث مقطوع وه تبع تابعي چې کوم ځای کې واقع دي انتهاء د سند هغه ته کیږي نو ابتداء د سند او انتهاء د سند نو خبر واحد انتهاء د سند په اعتبار سره په دري قسمه دي: (۱) مرفوع ، (۲) موقوف ، (۳) مقطوع .

مرفوع هغه مسند ته ویلې شي چې اتصال تر ذات د نبي کریم صلى الله عليه وسلم وي او موقوف هغه حدیث دي چې انتهاء تر صحابي وشي د صحابي فرموداتو ته حدیث موقوف وايي او مقطوع هغه حدیث دي چې انتهاء تر تابعي وشي نو د وهابیانو کتب مه مطالعه کوي که وي ګورئ نو ځای پر ځای لیکلي وي هذا حديث موقوف لا حجة في الموقوفات هذا موقوف ددې حدیث انتها تر صحابي ده لاحجة في الموقوفات د صحابو خبره دلیل نه ده .

دا خبره يې تر یو ځایه صحیح ده خو بيخي غلطي کوي اعني اهل ددې نه دي دا خو د مجتهدینو باره کې دا خبره ده چې موقوف حجة على المجتهد نه دي امام صاحب رحمه الله یو قول کړي ده ته ورته مقابل کې د ابن عباس صاحب قول پیدا کړي او ته يې راپورته کړي الزاماً يې حجت کړي په امام صاحب چې ابن عباس صاحب داسې ویلې او ته داسې وايي دا نه منمه ولې د ابن عباس صاحب خلاف کوي په مجتهدینو باندې په موقوفاتو استدلالات لازم نه دي هغوي اخذ من كتاب الله او سنة الرسول کولې شي د غه صحابو هم اجتهاد کړي او دغه مجتهد هم اجتهاد کړي نو په دغه وخت کې قول د یو صحابي الزامي حجت په یو مجتهد نه جوړیږي خبره في الجملة جوړه ده چې موقوف لاحجة في الموقوفات خو للمجتهد او

هر چې مقلد دي هغه خو د فقيه قول پيش کولې شي نو د صحابي قول په څنګه نه منې نو ډيره زياته غلطي کوي څکه مجتهدين نه دي خو خبرې د مجتهدينو کوي.

نو په اعتبار د انتهاء سره په دري قسمه شو: (۱) مرفوع، (۲) موقوف، (۳) مقطوع.

دويم تقسيم د خبر واحد باعتبار الرواة، خبر واحد په اعتبار د روات سره هم په دري قسمه دي: (۱) مشهور، (۲) عزيز، (۳) غريب.

مشهور هغه حديث دي چې ثلاثه يا زائد على الثلاثة روايت وكړي په كل طبقاتو كې إلى اخر السند خو حد د تواتر ته نه وي رسيدلې. او عزيز هغه دي چې د هغې روايت وكړي اثنين من اثنين په كل طبقاتو كې إلى اخر السند.

دريم غريب: او غريب ماتفرد بروايته شخص واحد چې د هغې په روايت باندې شخص واحد تفرد كړې وي سواء في كل طبقات او كه په طبقه واحده كې هر ځاى كې چې وي اول كې دې متواتر وي يا دې مشهور وي يا دې عزيز وي چې په يو ځاى كې تفرد راغې حديث غريب شو نو ګوري حديث غريب حديث ضعيف ته نه وايي حديث غريب خبر واحد ته وايي هغه خبر واحد چې سند كې رواة يو راغلې وي او دا څو مره احاديث چې ګوري اكثر غريب دي نو كه ترمذي شريف وګوري هذا حديث حسن صحيح غريب غريب څه معنى چې تفرد راغلې وي په روايت كې.

دريم تقسيم: خبر واحد باعتبار الصفة الرواة على ستة عشر قسماً:

خبر واحد په اعتبار د صفت د راويانو سره په شپاړس قسمه دي: (۱) صحيح لذاته، (۲) صحيح لغيره، (۳) حسن لذاته، (۴) حسن لغيره، (۵) ضعيف، (۶) موضوع، (۷) متروک، (۸) شاذ (۹) محفوظ، (۱۰) منكر، (۱۱) معروف، (۱۲) معلل، (۱۳) مضطرب، (۱۴) مقلوب، (۱۵) مصحف، (۱۶) مدرج.

حديث صحيح لذاته دوي چاته وايي هغه حديث ته وايي چې روات يې عدل تام الضبط متصل السند غير معلل غير شاذ دي خمسه ته صفات د كمال الراوي ويلې شي اسلام به وي عقل به وي عدل به وي تام الضبط وي غير معلل او غير شاذ به وي كه راوي كې اسلام نه وي دا عظيمه جرحه ده، عقل به وي جنون به پرې نه وي راغلې آخر دا يا مو كې خلط به پرې نه وي راغلې

که کوم ثقه باندې آخر د عمر کې اختلاط راغلی وه نو ته به بیا د اسند ګوري چې دا روایت له ده نه قبل الاختلاط شوی که بعد الاختلاط ترې شوی که بعد الاختلاط وي ضعیف دی اګر که راوي ثقه دی ډیر کرته داسې شوي چې آخر د عمر کې په ثقه راوي اختلاط راغلی وي.

اوس عدل چا ته وایي عدل دوي دیته وایي چې راوي به صاحب د تقوی وي ذوقاً تقوا به دده معمول ذوقي وي او د دروند خوي څښتن به وي او په عامو معمولاتو شرعیه وو کې به د عدل نه کار اخلي په هغه وخت کې به چې په کوم راوي معمولي د غلطي الزم ولږیده نو د هغه روایت به نه قبلیده وایي کیدې شي دا په روایت کې هم عدل نه وي کړي.

تقوی به په کې وي متقي من الشرك به وي متقي من البدعة به وي متقي به د اهل زیغ نه وي د دوه اویا (۷۲) جماعاتو نه به نه وي دغه د دوه اویا (۷۲) جرحه بعض محدثین جرحه ګڼي بعضې یې نه ګڼي.

خو په کار داده چې وګڼلې شي شرح نخبه کې دې ته ابن حجر صاحب زور ورکړی دې ته چې د اهل زیغ جرحه دې جرحه شي اګر که په اسلافو کې دا جرحه نه وه ډیر راویان د بخاري شته چې شیعه ګان دي دوي وایي چې دا جرحه نه ده نو کذب جرحه شوه او شیعیت جرحه نه شوه کذب جرحه ده او خارجیت قدریت جرحې نه دي بس د بعضو سلفو رایه ده خو هغوی یو علت وایي چې دغه ډلو ته څوك تللي دا د ډیر کمال تدین نه تللي مطلب د ډیرې شیخي نه تللي اهلسنت یې پریښي دا نورو ډلو ته تللي نو دروغ نه وایي او بعضې منصفانه قول کوي یعني څه علماء اهل زیغ باندې جرحه کوي بعضې یې تائید وي بعضې منصفانه قول کوي وایي : روایت ته یې وګوري چې مروج ددوي د مذهب دي او که نه دي که روایت مروج مذهب ددوي وه بیا یې مه قبلوي لکه د شیعه روایت راغي او دې شیعه د اهل بیت تعریف کې حدیث وویلو نو اوس دې صورت کې دا خو ددې مذهب دي نو داسې رویات د اهل تشیع بیا نه شي قبلولې یا د خوارجو په سند کې خارجي راغي متهم دی په جرحه باندې او هغه د اطاعة الامیر خلاف یو قول پیش کړ دا دې هغه رایه ده د خوارجو اهلسنت سره فرق دا دي چې اطاعت د امراء اهلسنت لازم ګڼي او خوارج یې لازم نه ګڼي هغوی وایي که امیر د وخت باد شاه د وخت نه ظلم وشو نو اطاعت یې لازم نه دي.

او اهلسنت وايي چې امير يا بادشاه د وخت عادل وي که ظالم وي اطاعت يې لازم ده خو که کافر شو بيا به يې اطاعت نه کوي نو داد اهلسنت له خوارجو سره فرق دي له همدې وجې نه خوارج هر چيرته د بادشاه وخت په خلاف راوچتيږي او اهلسنت يې مخالفت کوي نو عدل به وي نو په قيد د عدل سره خارج شو هغه راوي چې کاذب وي يا متهم بالکذب وي يا فاسق وي يا مبتدع وي يا مجهول غير معروف وي.

تام الضبط به وي دا ضبط يو ضبط الصدر دي بل ضبط الکتاب دي محدثين ضبط الکتاب ته ضبط نه وايي دوي چې ضبط تام يادوي ضبط الصدر ته وايي چې څنګه يې واوريدل کما حقه يې نورو ته ورسول څو څو ځل به دوي يو انسان باندې تجربه کوله هغې نه وروسته به يې بيا قبول کړو چې دې تام الضبط دي د صحيح لذاته په تعريف کې چې تام الضبط راغې نو خارج شو په دې سره واهم فحش غلط ډيرې غلطيانې ترې کيږي او کثير الغفلة يا کثرت مخالفت د ثقه ګانو يا داوثق يا چې حافظه يې کمزورې وي.

متصل السند به وي په دې سره احتراز راغې د معلق نه چې صاحب د کتاب تعليق کوي امام بخاري رحمه الله د صحابي يو قول پيش کړو او سند نه وي د نبي عليه السلام حديث پيش کړي او سند نه وي دې ته تعليق وايي اګر که امت کې تعليقات د امام بخاري رحمه الله مقبولاتو نه دي له وجهې د اعتماد نه په ذات دده باندې که سند راوانخلي هم کافي ده خو په بخاري کې.

دارنګې مرسل ترې اووت مرسل هغه وي چې په هغې کې قطعه راغلې وي ديو راوي په انتهاء د سند کې مثلاً تابعي او وايي قال رسول الله دا مرسل د تابعي دي او صحابي وايي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم دا مرسل د صحابي دي يا منقطع منقطع هغه وي چې سقوط د راوي په وسط د سند کې وشي هغه مخکې چې کوم تعريف مونږ وکړو چې انتهاء تابعي ته شوې هغه مقطوع وه دا منقطع ده.

بل معضل دي معضل هغه دي چې سقوط د راويانو متواليينو وشي په وسط سند کې يا ابتداء کې يا انتهاء کې، بل مدلس دي دا هغه دي چې په هغې کې وهم د سقوط د راوي وي تيقن نه وي دا اګر ثقه سړي کوي هر سړي يې نه کوي، دې کې وهم د سقوط د راوي وي يقيني نه وي ځکه چې مدلس وي نو بيا وګوري دا الفاظ د اتصال السند دي که د غير اتصال

السند دي الفاظ د اتصال السند حدثني حدثنا اخبرني اخبرنا او د غير اتصال السند چې دي عن على دي نو عنعنه د مدلس يا قبوله نه ده او كه عنعنه نه وي په حدثني حدثنا سره وي يا اخبرني اخبرنا سره وي يا د مقبولاتو نه ده نو حديث صحيح لذاته دا شو چې راوي يې عادل تام الضبط وي او متصل السند وي غير معلل غير شاذ وي .

دوهم قسم صحيح لغيره: صحيح لغيره دوي دې ته وايي چې عدالت باندې هم پوره وي اتصال السند كې هم پوره وي غير معلل غير شاذ هم وي مسلم هم وي صرف دا يو صفت چې تام الضبط دي دا ضبط يې ضبط تام نه وي سئ الحفظ ورته مه وايه يو سئ الحفظ دي يو ضابط دي يو ضابط تام دي صحيح لذاته كې ضبط تام شرط دي هغې نه محدثين په اسماء رجال كې په متقن سره تعريف كوي چې كله وو ايي هو متقن دي صاحب د ضبط تام دي نو چې كله دا يو صفت چې ضبط تام دي دا نفي شي اوس چې دا نفي شو نو سئ الحفظ راغې كه نفس حفظ راغي كه سئ الحفظ راغې حديث يا ضعيف شو كه نفس حفظ راغې حافظ دې ضابط دي نو تام الضبط يا نشته نو دلته به اوس ته گوري چې د غه غير تتميم د ضبط دده منجبر ده په كومه جبيره او كه نه ده جبيره لري او كه نه يې لري كه دا منجبر په يوې جبيرې باندې وه چې هغه عبارت د تعدد روايت نه دي نو دا صحيح لغيره شو راوي كې كل صفات شته تام الضبط نه دي خو ضابط دي د غه نقصان د تام الضبط په كې راغې خو دا نقصان يې جبيره شو په تعدد د سند سره رواة ډير شول نو تعدد د روايت جبيره وگرځيده په دې يو راوي كې د تام الضبط د نقصان نو دا صحيح لغيره شو له وجهې د تعدد د رواتو نه .

بل حسن لذاته: حسن لذاته هغه دي چې دا كل رواة د صفات د كمال د راوي په كې شته خو تام الضبط نشته نو سيء الحفظ دي ضابط دي خو ضابط سره بيرته تعدد د رواتو د دي سند نشته جبيره نه لري چې نه يې لري نو دې حديث ته دوي حسن لذاته وايي.

بل حديث حسن لغيره: حديث حسن لغيره دا دي چې راوي تام الضبط هم نه دي ضابط هم نه دي بلكې سيء الحفظ دي خو دومره خبره ده چې دا سيء الحفظ يو نقصان لازم شو په دي

سند کې دا منجبر شو په یو جبیرې باندې چې جبیره د تعدد د سند ده نو چې تعدد د موجود شو د طرقو د دغه سيء الحفظ کوم نقصان چې راغلی وه نو دده جبيره په تعدد د سند سره وشوه نو حسن لغيره شو دا څلور واړه صحيح لذاته صحيح لغيره حسن لذاته حسن لغيره دې څلورواړو ته حديث مقبوله وايي دينه اخوا چې اوس کوم اقسام راځي دا احاديث مردوده دي حديث مردود نه وي خو په اعتبار د سند سره دې کې اوله رتبه د صحيح لذاته شوه بيا د لغيره شوه بيا حسن لذاته بيا لغيره بيا دا چې حسن لذاته کې رتبې شته او که نه ؟ دلته فقهاء او محدثين اختلاف لري په محدثينو کې ابن حجر عسقلاني غوندې انسان هغه وايي دا حسن لذاته کې چې کوم حديث بخاري او مسلم را اخستې دي دا فوقيت لري په هغه باندې چې نورو را اخستې دي دا رايه د محدثينو شوه وهابيان اهل ظواهر ټول دې طرف ته ذهاب کوي ليکن فقهاء لکه ابن همام چې محدث هم دې فقهيه هم دې هغه وايي چې هر کله راوي د بل کتاب تام الضبط شو عادل شو عاقل شو مسلم شو غير معلل غير شاذ شو او په هغه مصابت شو چې په کوم مصابت رجال د بخاري دي صحيح لذاته شو نو بيا د غه حديث چې متفق عليه دي په هغه حديث باندې چې په بل کتاب د حديث کې موجود دي هيڅ فوقيت نه لري دا د فقهاو رايه ده .

پنځم قسم حديث ضعيف دي : حديث ضعيف هغه دي چې په رواتو کې صفات د کمال راوي کې ضبط تام څه چې ضبط هم نه وي بلکې سيء الحفظ وي او د غسې د سيء الحفظ د نقصان جبيره په تعدد د رواياتو سره نه وي راغلې که راغلې وي خو حسن لغيره شو دا حديث ضعيف شو دغه حديث ضعيفه بيا يو په مسائلو کيده په صورة د معارض کې او بل په ترغيبا تو ترهيباتو کيده په ترغيباتو ترهيباتو کې حديث ضعيف مقبول د اتفاقاً او هر چې مسائل دي بيا په کتلي شي چې آيا مسائل دده په مقابل کې معارضه کې بل حديث شته او که نه که وه هغې ته ترجيح ورکره دا متروک که بيا بل حديث مقابله کې نه وي نو د تائيد لپاره يې پيش کوي نو استدلال ترې کيدي شي .

بل حديث موضوعه دي : موضوع چاته وايي چې راوي عادل څه چې کاذب دي يکون الراوي مقطوع بالكذب راوي يې کاذب وي .

بل متروک حدیث دي :چې راوي یې متهم بالکذب وي مقطوع به بالکذب نه وي خو متهم بالکذب وي او یا متروک دیته وایي : یکون روایته مخالفاً لقواعد الشرع چې داسې روایت وکړي چې د شریعت د عامو اصولو مخالف راشي .

بل حدیث هاذا دي : حدیث شاذ مخالفت د ثقه له اوثق نه لکه په صحیح لذاته کې تام الضبط او ضابط تام الضبط او ثق ضابط ثقه روایت د ثقه مخالف دا وثق راشي نو دده روایت ته په شاذ وایي او هغه اوثق روایت ته په محفوظ ویلې شي .

بل منکر : حدیث منکر د منکر او د معروف د شاذ او د محفوظ په مینځ کې بعض محدثین د ترادف قائل دي او بعضي محدثین فرق کوي نو فرق داده چې منکر چا ته وایي چې روایة الضعیف في مقابل للقوي سيء الحفظ چې دضابط مقابله وکړي نو دیته دوي منکر وایي او ضابط چې د اوثق مقابله وکړي د تام الضبط دي ته دوي شاذ وایي نو بیا چې ثقه د اوثق مخالفت وکړي نو دا شاذ وثق روایت ته محفوظ وایي او چې ضعیف مقابله د ضابط وکړي نو دیته دوي منکر وایي نو هغه ضابط روایت ته په معروف ویلې شي .

بل معلل حدیث : حدیث معلل دا چې په هغې کې اسباب خفیه غامضه یې قادحه وي یعلم به مهرة هذا الفن چې د دې فن ماهرین پرې پوهیږي مثلاً داسې سند بیان کې چې دده شیخ له هغه روایت وکړي په اخبرنا اخبرني سره هلته ماهرین د فن چې وګوري چې هغه کوم کال کې وفات شوی وي هغه مکې وي دا بل سړی عراقي دي ددوي د تاریخونو پته وه او دا هم ورته معلومه وي چې دی حج ته په دې کال تللی وه دي د هغه نه رانقل کوي اوس دي چې هلته مکې معظمې ته چې ورغلی وه په تاریخ کې هغه دده له ورتګ نه په تاریخ کې پینځه کاله وړاندې وفات شوی ده نو دا لقاء څنګه وشوه دا اوس اسباب خفیه غامضه قادحه چې ماهرین د دې فن پرې پوهیږي او یا د نورو خارجې عللو نه کذب لازم شي نو دې حدیث ته حدیث معلل وایي ، لکه نزهة المجالس کتاب قصص په کې ښه دي خو حدیث باندې یې اعتبار نشته .

بل حدیث مضطرب :او دا په دوه قسمه ده : مضطرب المتن ، مضطرب السند :

بل حدیث مقلوب :حدیث مقلوب هغې ته وایي چې مخالفت په تقدیم او تاخیر کې راشي .

بل حدیث مصحف دوي چاته وايي چې په هغې کې مخالفت بنقطة مخالفت په يوه نقطه کې راغلي وي.

بل حدیث مدرج دي، حدیث مدرج دوي چاته وايي مدرج دیته وايي ما ادرج فيه کلام الراوي چې د راوي کلام په کې دننه شوي وي لکه احناف قائلينو د رفع اليدين باندې اعتراض کوي چې داسې روايت مونږ ته بنودې شي چې نبي عليه السلام آخر د عمره پورې رفع اليدين کړي وي نو دوي سره نشته چې دائمي استمراري عمل چې حتى وفات د نبي عليه السلام پورې شوي وي دا نشته نو دوي تلاش شروع کړ او د بيهقي يو روايت يې پيش کړ بيهقي شريف کې دا حديث مذکور دي د عبد الله ابن عمر رضي الله عنه په روايت سره د بخاري روايت سره روايت او متن د واړه موافق دي خو مزيد په کې دا الفاظ دي کان هذا صلاته حتى لقى الله عزوجل نبي عليه السلام به چې مونځ کوه نو مانځه کې به يې رفع اليدين کوه او دغه يې مونځ وه تر وفاته پورې دا دوي څکه استدلال کې نه شي پيش کولې چې امام بيهقي خپله وايي چې دا تکره ادراج د راوي ده نو حديث مدرج دي ته وايي چې ما ادرج فيه کلام الروي چې راوي د کلام شرحه کړې وي او وروسته بيا چا د راوي د غه شرحه په متن د حديث کې دننه کړيده.

څلورم تقسيم: خبر واحد لره باعتبار السقوط الراوي وعدمه: خبر واحد په اعتبار د سقوط الرواة وعدم السقوط سره په اوه (۷) قسمه دي اول حديث متصل متصل معنې متصل السند دا اوس په مرفوع کې هم لږي په موقوف مقطوع کې هم لږي مثال متصل مرفوع متصل موقوف متصل مقطوع.

دويم مسند د مسند او متصل مينځ کې معمولي فرق ده فقط دغه مسند يو خاص ده چې اطلاق يې په مرفوعاتو کيږي صحابه ؤو ته چې کله اتصال وشي موقوفاتو کې هغوي ته دوي مسندات نه وايي او چې کله په مرفوع کې وشي نو مسندات ورته وايي.

بل منقطع دي؛ چې سقوط د راوي راشي په وسط کې بل مرسل دي چې سقوط د راوي راشي په انتها د سند کې تابعي صحابي ترک کړي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم و وايي په مرسلاتو کې لږ اختلاف فقها شته امام ابو حنيفه رحمه الله فرمايي چې مرسلات مقبول دي اتفاقا او شوافع وايي هر چې مراسيل دي د تابيعنو مقبول نه گڼي سوا د دري اشخاصو نه ابن

الشهاب زهري حسن بصري سعيد ابن المسيب د اعتماد دذات دد وي باندي مراسل يې قبلوي دد ي نه سواد بل چا مراسل نه قبلوي .

پنځم معضل دي : معضل چاته وايي چې سقوط دراو يينو متواليينو راغلي وي دوه راويان په مينځ کې ساقط شي .

شپږم مدلس دي وهم د سقوط دراوي يې خفي سقوط راغلي وي .

پنځم تقسيم د خبر واحد باعتبار صيغ دا هم په دوه قسمه دي يو معنعن دي بل مسلسل لکه عن فلان بيا کله بأخذ اليد وي کله بالمصافحه وي کله دا چې رواتهم کلهم قرشيين کله رواتهم کلهم مهاجرين دا مسلسل شو ته قوت ورکوي حديث ته نو دويم دد لائلو سميعه ؤر نه احاديث وه او دهغې لپاره دغه اقسام شول .

دريم دد ليل سميعه اجماع ده او ددې لپاره مرکب او غير مرکب اصولو کې څه اقسام ذکر شوي دا دويم مبحث وه زموږ دنن ورځې د درس چې مشتمل وه په بيان قسمي الدليل وبيان دفعها سره د بيان د بعضي اصطلاحاتو داهل ددې فن لکه مثلا د وي تقريب چاته وايي سوق الدليل على وجه يستلزم المطلوب چلول دد ليل په داسې طريقه باندې چې مطلوب مدعا ثابته کړي مستلزم شي هغې لره يا تعليل دوي چا ته وايي تبيين علت الشيء ته ويلې شي يا علت چاته وايي ما يحتاج إليه الشيء في ماهيته ووجوده او سبب کله په معنې د علت باندې راځي او کله مفضي إلى الشيء ته ويلي شي دغه شي چې وجود ولري او د علت په مينځ کې چې کوم شي واقع شو دا سبب ګرځي په کنده کې چې کله ذي جسم څيز و غورزيږي نو علت دده د غورزيدو لپاره څه شي ده او سبب يې څه شي ده نو علت د غورزيدو لپاره ثقل دده او سبب ورته دغه کنده جوړه شوه ايجاد د سقوط چې دلته راغې او کوم درد حاصل شوده ته موجود ثقل دده ده که ده کې هواوي سپک وي نو الوتي به وه دلته به نه غورزيده او احکام په عللو مرتب دي که په اسبابو باندې نو دا په اصولو کې تاسو چيرته لي دي کوم وخت کې چې اثبات د حکم په علت ممکن وي نو په سبب به يې نه جاري کوي که داسې ځاې راغې چې نسبت د حکم صاحب العلة ته نشو کېد ي ظلم لازميده بيا به صاحب د سبب مواخذه کيږي .

المبحث الثالث : في بيان شرائط المناظرة :

اول شرط د آدابو د مناظرې نه دا ده چې احتراز عن التطويل ډير اوږدوالی نه به ځان ساتي دويم شرط دا ده الاحتراز عن الاختصار ډير کوتاهي نه به هم ځان ساتي چې بيا څوک فهم نشي کولی دريم عدم استعمال الفاظ الغريبة داسې الفاظ دي نه استعمالوي چې د هغې معنى بيا ځانته مناظره غواړي څلور عدم استعمال الجمل المحتملة للمعنيين داسې جملې او لغات مه وايه چې احتمال د معنيينو لري ته به ښکلې معنى اخذ کوې او خصم به دې غلطه معنى راواخلي او د خلقو په وړاندې به ستا تبکيت وکړي.

پنځم عدم الخروج من البحث الابلية ارخاء العنان متخاصمينو مناظرينو ته اجازت ورکړل شوي دي د بحث وارې خوشې کول په طرف دد دشمن نو دلته به ته مقدمات د مقابل جانب ومني تسليم به يې کړې خو په منتها ، کې به تا څه نظر کې نيولي وي هغه شې به په ده مني ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ چې کوم دده قوم کې عابدين دنجومو او عابدين د قمر لمر شمس وه اودي هغوي ته ورغي فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي د ستورو متعلق يې ويلي وه هذا ربي کله چې يې لمر شمس وليد نو ويل هذا ربي هذا اكبر نو دي کې راجع تاويل دا دي چې دا ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ شرکيات نه دي کړي العياذ بالله لکه د بعضې جماعاتو پاکستان کې عقيده ده جماعت اسلامي وغيره مو دودي حضرات چې څومره دي دوي د عصمت د انبياء منکر دي انبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ معصوم نه ګڼي او اجماع د تمامو علماو د مذاهبو په دې دي چې انبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ معصوم دي د کبائرو او صغائرو نه پاک دي معصوم دي نو بيا څنګه شرک هغوي وکړ نو راجع تاويل دا دي چې دلته ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ ارخاء العنان کړي ده.

بل د آدابو د مناظرې نه عدم الضحك خندا به نه کوي بل د آدابو نه عدم رفع الصوت آواز به نه اوچتوي او بل د آدابو نه دا ده أن لا يتكلم بكلام السفهاء د کم عقلو خبرې به مناظره کې نه کوي بل الاتيان بالكنايات في موضع الادب چې مقابل جانب خرابه لهجه استعمال کړه ته يې مه استعمالوه انبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ ته قوم هر قسمه لهجه استعمال کړې کم عقل ليوني وغيره نو

مقابل کې ورته داسې الفاظ نه دې استعمال کړي .نو جواب کې ورته ویل شوي : یاګومې لیس بي سفاهة ، کم عقل نه یمه په ما څه جنون نشته نو ګوره د هغوی اعتراض دفعه کوي رب انصرني یا الله زما مدد وکړه چې دوی کوم نسبت کوي ماته نو هغوي جانب مقابل به هر قسم لهجه د شرک بدعت وغیره استعمالوي زمونږ الفاظ به ښکلي وي .

بل د آدابو د مناظرې نه الاحتراز عن المهیب ، کوم څوک چې نوم لري رعب لري هغه نه ځان ساته ځکه ته به په حق مسئله ولاړ یې او هغه به د اهل زیغو نه وي خو رجل ذي علم او ذي هیبت به وي د هغه د علم او شهرت نه به په تا تاثیر وي نو ته به بیا دا خپله حقه مسئله هم نه شي ثابتولې خلک به بیا وایي د اهلسنت دلائل نشته نو د رجل ذي هیبت د مناظرې نه ځان ساته مه ورسره مخامخ کیږه .

او که تاسو دا اعتراض پر ما وکړئ چې ته ولې دا غتو غتو ددوي ته چیلنجونه د مناظرې ورکوې نو پر ما ددوي هیڅ هیبت نشته ځکه چیلنجونه ورکوم .

او بل ادب د مناظرې أن لایظن الحقارة علی الخصم ، په خپل خصم به سپک ګمان نه کوي هوښیاران وایي که دشمن دې ګیدړ وي تا بیا به د زمري ورته کوي دا به نه وایي چې دا ماته نه شي راتلې اکثر مشران علماء داسې وي هیڅ تیاري یې نه وي کړې مقابل ورته سپک ښکاري نه داسې مه کوه که دښمن هر څنګه وي ته به ځان ښه ورته مضبوط کړې ځکه ته ددې پاک مسلک مدافع یې هسې نه چې ستا د معمولي بې پرواهي نه دا پاک او مقدس مسلک ته نقصان ونه رسیږي .

بل د آدابو او شرائطو د مناظرې نه عدم ارادة اسکات خصمه في زمن قلیل خصم راګیرول په لږ وخت کې کوشش مه کوه بیا نه ګیریږي په ډیر طولاني طریقه پرې راتاویږه

بل د آدابو شرائطو نه عدم الجلوس متکئاً سم کینه تکیه مه کوه .

بل د آدابو نه ان لا یکون جائعاً ولا عطشاناً اوږې تږې مه راځه ښه برابر سیټ ورته راشه ځکه لانهما یفیدان الغضب چې سړی وږی شي یا تږی شي نو غصه ورځي نو تا ته به د لوږې تندې نه غصه د رغلې وي او د هغه دلائلو تقریب او ترتیب کې به فرق راشي .

بل د آدابو نه ان لا یکون ممتلأ کل الامتلاء لانه یوجب جمود الطبیعة ، مناظرې نه ډیر ډک تلل هم نه دي په کار ځکه دا واي طبیعت سخته وي هسې نه چې په وسط د مناظرې کې څه مشکل ورته پیدا نه شي .

بل د آدابو نه تساوي د علم بین الخصمین نو تساوي په علم خو په ټولو جزئیاتو کې راتلې نه شي ضرور به یو په بل په څه جزئیاتو کې فوقیت لري خو بس عرفا چې مساوي وي مثلاً یو جانب فارغ د علم حدیث د دورې ده بل طالب ده نو دا طالب دې هغه سره مناظره نه کوي او نه دې هغه په ده باندې ځان سپکوي یو شیخ الحدیث دې بل شیخ الحدیث نه دې نو دا دواړه هم تساوي د علم نه لري سره باقي په ټولو جزئیاتو د علم کې کله تساوي راتلې شي.

بل د آدابو نه انتظار ده لاستماع دلیل الخصم د خصم دلیل ته به انتظار کوي هغه به اوري ، بل تفکر تأمل دې في دلیل الخصم د هغه په دلیل کې به ښه سوچ کوي ، بل د آدابو نه نیت اظهار الصواب مقصد به دې د حق اظهار وي .

بل د لازم شرائطو نه دا ده چې ان یقدم الخصم في الدلیل خپل خصم به په دلیل کې مخکې کوي او جا چې مناظره کې خپل خصم په دلیل کې مخکې کړې ده هغه یې بر کړي موسی عَلَيْهِ السَّلَام چې کله فرعونیانو سره بحث راغې نو هغه ورته وایي : يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ، یا ته القاء د عصاء وکړه یا یې موږ کوو ، نو موسی عَلَيْهِ السَّلَام ورته وویل بل القوا ، تاسو مخکې القاء وکړي نو چې هغوي مخکې شول نو بیا شول فاذا هي تلقف ما کانوا یأفکون ، او دا دلیل د اعتماد هم وي چې هغه بل جانب مخکې کوي .

حکایت : امام کسائي او امام یوسف رَحِمَهُ اللَّهُ دواړه د هارون الرشید پادشاه قاضیان وه خو دا کسائي ورته ډیر ګران وه نو په ښي طرف کې به یې ناست وه امام ابویوسف رَحِمَهُ اللَّهُ چې اړخ کې ناست وه یوه ورځ امام ابي یوسف رَحِمَهُ اللَّهُ راغې امام کسائي رَحِمَهُ اللَّهُ نه وه راغلې نو امام ابي یوسف رَحِمَهُ اللَّهُ د هغه په ځای کیناسته نو امام کسائي ورته په غصه ده چې د بادشاه ښي اړخ دې ولې نیولې ده بادشاه چې کله پاڅیده نو واي دا زما ځای دې ولې نیولې ده؟

امام ابي يوسف رحمه الله ورته وويل چې ته نه وې زه کيناستلم ، واي نه داسې نه شي کيدلې ما سره به مناظره کوي که مناظره کې مې پر کړې دلته به بيا نه کينې او که زه دې پر کړم زه به نه کينم واي څه کې مناظره کوي راسره واي ته د فقه امام يې زه د نحوې امام يم ته به ما باندې د فقه اعتراض کوي خو زه به دليل په نحوه درکوم او زه به په تا باندې د نحوې اعتراض کوم ته به جواب راته په فقه راکوي وايي صحيح ده واي هاو امام ابي يوسف رحمه الله يې مخکې کړ په دليل کې واي وايه اعتراض دې کوه : واي چې مانځه کې ترك الواجب راشي څه لازميږي وايي سجده سهوه وايي دا سجده سهوه چې کوي بيا په کې ترك الواجب راشي بيا څه لازميږي واي بله سجده سهوه نشته مونځ به له سره کوي وايي دا فقه جزيه مسلمه ده خو دليل وايه د نحوې نه واي دليل داده چې المصغر لا يصغر ثانياً کوم شي کې چې تصغير وشي د هغې تصغير په دوهم ځل بيا نه کيږي .

امام ابي يوسف رحمه الله مسلمه کړه واي صحيح ده ، واي ته اعتراض کوه وايي زما اعتراض داده چې ته قاضي د وخت يې د يو سړي جامې ورکې دي په دوه نفرو دعوه ده دواړه يې راوستي دي قضاء ته او دا دواړه اقرار کوي خو دا يو وايي أنا سارقٌ ثوب فلان سارق بالاضافة وايي او دا دويم وايي انا سارقٌ ثوب فلان منون يې وايي با ته په ثوب کې عمل ورکوي لاس به د چا کټ کيږي امام ابي يوسف صاحب دلته سرچ ونه کوه وايي د دواړو کټ کيږي ځکه دواړه مقر دي .

امام کسائي رحمه الله ورته وايي خطاء شوې دواړه مقر نه دي دا يو وايي انا سارق ثوب فلان سارق اسم فاعل ده شرط د عمل د اسم فاعل لپاره اعتمادات سته دي دلته اعتماد په مبتداء شته دي او بل به دا په زمانه د حال يا استقبال مستعمل وي چې مشابهت کې زيادت راشي د فعل سره چې مضارع ده تقوی د عمل لپاره کفايت کوي او کوم ځاى کې چې اسم فاعل په معنی د ماضي باندې وي يا حال استمرار سره وي عمل به نه شي کولې نو شرط د عمل د اسم فاعل لپاره اعتمادات سته دي او کونها حالياً واستقباليا نو انا سارق ثوب فلان دلته دې عمل ورکړې دي او عمل هله کولې شي چې يا حال وي يا استقبال وي نه په معنی د ماضي سره نو ددې يو معنی دا شوه چې زه اوس ددې سړي جامې پټوم لاس پټې کړي نه دي

او يا يې صبا ته پټو م نو لاس يې ځله قطعه کوي هغه خو غلا نه ده کړي او دا بل وايي انا سارق الثوب فلان په اضافت سره يې وايي عمل نه ورکوي اضافت دې ته د فلاني د جامو غل يم ده اقرار کړي دده نه لاس کټ کړه .

امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ يې پر کړ امام کسائي رَحِمَهُ اللهُ مناظره وګټله ځکه يې وګټله چې تقديم د امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ راغلې وه خصم به مخکې کوي او څوک چې مخکې شو هغه پر کيږي .

بل شرط او ادب د مناظرې داده چې بده به په دليل هغه کوي چې ذي کلام وي او دليل قطعي غير ذي کلام به مؤخر راوړي اول به هغه روايات راوړي چې چون چرا په کې کيدې شي دده علم به معلوم وي دې به چون چرا کوي او ستا په نزد چې دليل قطعي دې چې دې په کې لا جواب پاتې کيږي او تا ته به معلوم دي هغه به وروسته ذکر کوي ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ د نمرود سره په جګړه کې ربي الذي يحي ويميت دليل پيش کړ هغه څه جواب کوي انا احي واميت دليل خو يې تام نه وه جاهل وه خو بيا يې هم چون چرا وکړه ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ ددې چون چرا مقابله په ځای پريښوده .

دليل يې هم دلته پريښود چې هغه اماتت او دا امانت کې خو فرق ده چون چرا يې ونه کړه وايي نه رب مې هغه يأت بالشمس من المشرق ته هم ځان ته رب وايي نو يو ځل خو يې د مغرب نه راو خيژوه فبهت الذي کفر نو هغه لا جواب پاتې شو .

بل شرط داده چې يکون الدليل متفق بين الخصم هغه شي به دليل وي چې متفق وي که د اهل حديث سره دې مناظره راځي فقه مني نه نو پيش کوي يې ځله څه مني د رسره قرآن کريم پيش کړه حديث پيش کړه هغوي سره مناظره په دغه ځيز ونو کوه .

بل شرط داده چې ان يکون الثالث شخصاً عادلاً ، ثالث به عادل وي که عادل نه وي نو حق به ناحق شي او ناحق به حق شي .

حکايت : امام کسائي رَحِمَهُ اللهُ د سيبويه سره هم يوه مناظره کړې وه او هغه هم دواړه د هارون الرشيد بادشاه په دربار کې ناست وه دې کې يو وزير راغې دا وزير دې سري غتې

مچې چيچلي وه د مېږ چې ورته وايي نو چې راغې دا مجلس کې وايي كنت اظن ان العقرب اشد لدغا من الزنبور فاذا هو هي ، ما به گمان کوه چې لړم د زمبور نه په نيش کې تيز دي فاذا هو هي ناڅاپه هغه تيز نيش والا وخته دا زنبور کسائي وزير ته وويل عبارت دې غلط وويل فاذا هو هي مه وايه فاذا وجدت اياه ووايه ما موندلی کړ دا زمبور چې اشد وه لدغا لړم نه ، سيبويه امام کسائي ته وايي ته غلط شوې فاذا هو هي صحيح دي اختلاف جوړ شو خو دا خلاف بنا وه په مذهبينو ددوي باندې .

تاسې به نحوه کې اذا مفاجاتي کتلې وي اذا مفاجاتي نه بعد په نزد د سيبوه او جمهورو جمله اسميه په کار ده کوم اسم چې په ميزان د شريطې د تفسير کې وي نو په هغې کې تاسو ويلې چې کوم ځای واجب الرفع ده کوم ځای مختار الرفع ده امور د مختار رفع کې وقوع دد غه اسم مزان وروسته د اذا مفاجاتي نه دي ځکه د جمهورو مذهب دادی چې دلته جمله اسميه وي نو مرفوع ووايه چې ورته مبتداء راوباسو او يا ورته خبر راوباسي نو اذا مفاجاتي نه بعد امام سيبويه او جمهور وايي جمله اسميه په کار ده او کسائي وايي فعليه په کار ده دا يو اختلاف د مذاهبو ددوي ده نو وايي چې فاذا هو هي مه وايه دا خو تا اسميه راوړه فاذا وجدت اياه ووايه جمله فعليه راوړه سيبويه ورته وايي نه دواړه په لانجه شول .

هارون الرشيد بادشاه ورته وويل تاسو به لانجه نه کوي زه باندې ته څوک ليږم سپين ږيري عربان قح راغواړم تاسو به چون چرا نه کوي دواړه به هغوي ته عبارت واوروي چې د هر چا د عبارت تصديق يې وکړو هغه به صحيح وي سپين ږيري عربان چې كله راغلل نو دريانچي ته وايي څه مسئله ده هغه ورته خبره بيان کړه وجدت اياه صحيح ده كه اذا هو هي صحيح ده ، عربانو دريانچي ته وويل چې دا راته ووايه چې بادشاه باندې امام کسائي گران ده كه امام سيبويه هغه ورته وويل کسائي ورته گران دي كه د سيبويه باره کې مو فيصله وکړه يو روپي هم نه درکوي اضافه به مو نور هم دباؤ کړي كه د کسائي باره کې مو فيصله وکړه کيدې شي روپي درکړي .

نو عربانو خپل مينځ کې سره وويل چې خبره خو د امام سيبويه رَحِمَهُ اللهُ صحيح ده زمونږ

عربو کې خو فاذا هو هي ويل کيږي خو اوس دلته خبره د روپو ده وايي راځي هلته به کسائي ته ترجيح ورکړو چې کله دواړو عبارتونه بيان کړل کنت اظن ان العقرب اشد لسعا من الزنبور فاذا هو هي، بل کنت اظن ان العقرب اشد لسعا من الزنبور فاذا وجدت اياه، نو هغوي وويل : چې زمونږ عربان فاذا وجدت اياه وايي، پس مناظره کسائي وګټله سيبويه پر شو سيبويه چې بهر راغي دربانچي ترې پوښتنه وکړه واي څه فيصله وشوه هغه ورته وويل چې د کسائي قول يې قبول کړ واي چې دا صحيح ده دربانچي ورته وويل چې دوي خو دلته وويل چې عرب قبح الله هو هي وايي دا خو يې د روپو لپاره اذا وجدت اياه ويلي دي.

پس امام سيبويه خفه شو دې ځاى نه لاړ چې لاړ د بصرې او د عراق په مينځ کې يوه دشته وه دير الجماجم يې ورته ويل هلته لاړ او زمونږ د پاکستان په اصطلاح بهوک هړتال يې وکړو او وې ويل چې تر هغه وخته به نه روټي خورم نه به اوبه څکم او نه به بل چيرته ځم تر څو هغه عرب راغلي نه وي او د کسائي په وړاندې يې دا خبره کړې نه وي چې ته خطاء شوې يې د هارون الرشيد بادشاه هغه وزير ورغي ديرې امام کسائي ته وويل چې راځه بس کړه هغه ورته وويل چې داسې نه شي کيدې هارون الرشيد بادشاه به خپله راځي عربان قبح به راولي او امام کسائي به خپله غلطي مني وزير ورته وويل مري دلته نه کرمي، له ولږې تندې نه دي دشته کې نو يو روايت کې راځي چې امام سيبويه د غلته له ولږې مړ شوې تر مرګه پورې واي روټي ونه خوره وايي حق خبره زما وه او فيصله د کسائي په حق کې وشوه. نو يو شرط دا ده چې ثالث به عادل وي.

دا چند شرائط د مناظرې وه.

المبحث الرابع: في اثبات علم المناظرة وكونها من أهم العلوم:

د تنې درس في اثبات مناظره چې کله نيت د اظهار حق وي بيا دا علم جائز ده د ضرورت پر بناء ځکه دا نور خلک زمونږ دې احناقو نه، نه قلاريږي نو د ضرورت پر بناء مونږ هم دا کورس جوړ کړې ليکن حقيقت دا ده چې د اهل زيغ اهل هواء سره مجالست مشافهت مکالمه ونشي بالکل مباحثه ونشي بهترينه طريقه دا ده چې د ځان نجات غواړي او د قوم نجات

غواړي ترغيب دې ورکړې شي چې دوي سره مه نږدې کيږئ ، ګوره زمونږ دا اسلاف د شيعه ګانو سره مناظرې نه کوي دا ځکه هر درس کې دا وايي چې شيعه ګان ګمراه دي کافر دي ددې نه ځان وساتي خو بحث نه کوي ورسره ځکه دغه طريقه چې د اهل هوا، اهل زيغ نه خلک بچ کړې شي دغه طريقه د نجات ده هم د ځان هم د قوم او که ته اختيار د مناظرې ورکړې نو ملا آن باشد که چپ نباشد ملا کله چپ کيږي ملا خو داسې نه وايي چې زما تو په دا خبره ما نه غلطه شوې حتماً يو څه به وايي بيا نو که بنه عالم او ذکي طالب دا مناظره واوريده چې بنه دليل چا سره دي د چا دليل قوي ده نو علماء او ذکي طالبان پرې پوهيږي خو که عام خلک دا بيا اوري نو هغوي وايي چې دا خو دواړه قرآن وايي نو اوس مونږ د چا ومنو هغه خوران په دې څه پوهيږي چې د چا دليل تام ده د چا نه ده د دليل دعوى مينځ کې د خصوص عموم مينځ کې موافقت شته نشته نو بنه خبره داده چې خپله هم د دوي د مشافهت مکالمو نه ځان وساتي او قوم هم د دوي د مجالست نه بچ کړي ، نو بنه طريقه داده چې دا علم مناظره زده کړي خو ډير شغل په کې مه کوي ځکه دا بحث مباحثې مفيدې نه دي .

يو څو روايات : د حافظ ابن بطه حنبلي يو کتاب ليکلي په نوم د الابانة پاندې په جلد اول صفحه ۳۷۷ نه بعد ډيرو صفحاتو کې د اهل زيغ اهل هوى سره د مناظراتو مکالماتو په ترديد کې ابواب لړولي دي چې دوي سره مناظره کول هم جائز نه دي په دې کې باقاعده بابونه لړولي په هغې کې بيا احاديث ذکر کوي ابو قلابه رحمه الله فرمايي : **لا تجالسوا اهل الاهواء** ، کوم ځاى چې په احاديث کې فقه کې **اهل الزيغ** راشي **اهل البدعة** راشي **اهل الاهواء** راشي نو ددې نه مراد دا دوه اويا (۷۲) ډلې وي که شرحه د حديثو وګوري قدريه مرجئه خوارج روافض مشبه د اجماعات ياديږي په کې ابو قلابه رحمه الله فرمايي: **لا تجالسوا اهل الاهواء** دغه دوه اويا (۷۲) ډلو سره مجالست مه کوي **ولا تجادلوهم** ددوي سره جګړې د دليل مه کوي مناظره هم ورسره مه کوي **فاني لا آمن ان يغمسوكم في ضلالتهم** ، زه په تاسو امان نه لرم چې دوي به تاسو غوپه کړي په خپله ګمراهي کې .

خپلو شاګردانو ته وايي چې دا ګمان مې د رياندې نشته چې بحث کې به تاسو دوي سم

کې بلکې يريږم چې تاسي به پخپله ګمراهي کې ډوب کړي او يلبسوا عليکم ما تعرفون که ګمراهي کې موغوپه نکړي نو هغه خپله عقيده کې خو به يو څه خلل درته پيدا کړي عمر فاروق رضي الله عنه مرفوع حديث پيش کوي رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي لا تجالسوا اهل القدر ولا تفاتحوهم قدريه فرقې سره ناسته مه کوي ولا تفاتحوهم اي بالکلام دوي سره د خبرو خوله مه خلاصه وي ګوري د قدريه فرقې له بحث نه رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ منعه کړي يو عمر بن قيس رح فرمايي لا تجالس صاحب زيغ فيزغ قلبك ، د چا زړه چې کوږ شوي وي اهل هواء وي ناسته مه کوه ګنې ستا زړه به ورسره کوږ شي .

ابو قلابه رحمه الله روايت کوي د ابن عباس رضي الله عنه حديث دي موقوف لا تجالس اهل الهواء فان مجالستهم ممرضة للقلوب د اهل زيغ سره مه کينه د دوي سره ناسته زړه ته مرض ورکوي زړه خرابوي ، العلم دين فانظروا عمن تأخذون دينكم ، علم دين دي سوچ کوي دين چا نه زده کوي .

ابو عبد الله معلى فرمايي :

لا تجالسوا اهل الهواء فانهم يمرضون القلوب .

دا رنګې حسن بصري رحمه الله فرمايي :

لا تجالسوا اهل الهواء فانهم يمرضون القلوب ، مه کينې اهل بدعت سره څکه دا زړه بيماروي .

ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايي :

لا تجالسوا أهل الاهواء فاني أخاف أن ترتد قلوبكم ، يريږم چې زړونه به مو مرتد شي .

ابراهيم نخعي رحمه الله بل ځاى کې فرمايي :

لا تجالسوا أهل الهواء فان مجالستهم تذهب بنور الإيمان من القلوب .

د اهل زيغ سره ناسته نور د ايمان ختموي له زړه نه انشراح الصدر نور قلبي فراست دا هر څه به درنه لاړ شي ، وتسلب محاسن الوجوه او د مخ ښائست ختموي و تورث البغضة في قلوب

المؤمنين د مؤمنانو په زړونو کې بغض پیدا کوي دشمني تفرقه اچوي.

ابو قتاده رحمه الله فرمایي ترجمه کوي یا أهل الکتاب لا تغلو في دینکم د دې ترجمه کوي اي لا تبتدعوا ولا تجالسوا المبتدع بدعات کوي مه او د مبتدع سره کیني مه مبتدع په اصطلاح د محدثینو او فقهاو دوه اویا (۷۲) ډلې دي.

أبي جعفر محمد بن علي رحمه الله فرمایي:

لا تجالسوا اصحاب الخصومات فانهم الذين يخوضون في ايات الله.

مه کیني د جګړه مارو خلکو سره دا هغه خلک دي یخوضون في ايات الله چې خوض في ايات الله کوي رب کریم فرمایي چې کوم خلک خوض في ايات الله کوي مه ورسره کیني که ورسره کیناستې انکم اذا مثلهم.

دلته د بعضې مفسرینو راي داده چې دا په حق د خوارجو کې نازل شوې.

ابي قلابه رحمه الله نصیحت کوي خپل شاګرد ایوب رحمه الله ته: احفظ مني اربعة، څلور خبرې ما نه یادې کړه او عملي یې کړه لا تقل في القرآن برأيك، په قرآن کریم کې د ځان نه څه مه وایه، اياك والقدر، تقدیر کې خبرې مه کوه، اذا ذكر اصحاب محمد فامسك صحابه کرام چې یاد شول ژبه بنده کړه مخکې مه څه معاویه صاحب دا کړي دې جنګ کې دا وشو بس غلې شه ولا تمكن اصحاب الاهواء من سمعك فينبذ فيه ما شاء دا اهل اهوا، چې دوه اویا (۷۲) ډلې دي وخت مه ورکوه من سمعك له درس ستا نه درس کې مه پریږده چې کله د حدیث درس ورکوي نو خپل درس کې یې مه پریږده فينبذ فيه ما شاء ګنې وا به چوي ستا په درس کې څه چې یې خوښه وي.

الابانة د ابن بطة حنبلي کې د امام مالک رحمه الله یوه واقعه نقل کوي: امام مالک رحمه الله مدینه منوره کې درس حدیث ته ناست وه جاء رجل من اهل اعتزال یو سړي راغې معتزلي وو ودریده وایي اجازه ده چې درس کې کینم امام مالک صاحب ویپژنده وایي نه، اجازت نشته هغه ورته وویل سبق درنه وایم، امام مالک صاحب ورته وویل اجازت نشته

نو ته زه سبق نه وايم خوا کې يې يو محدث ناست وه امام مالک رَحِمَهُ اللّٰه ته يې وويل پرېږده که په شي درس سره ، امام مالک رَحِمَهُ اللّٰه ورته وويل نه : الهم ممرضون القلوب ، دا زړه ته مرض داخلوي دا چې مې درس کې پرېښود زما زړه ورسره خرابېږي .

ګوره څومره لوي محدث ده په درس کې د يو معتزلي په ناسته پرېږي چې زه ورسره خراب نه شم نو په دې کې هغه يې ادبه وويل چې زه مناظرې ته راغلې يم درس ته نه يم راغلې ، امام مالک رَحِمَهُ اللّٰه ورته وايي ته خپله عقيده کې شکي يې ځان غوندې شکي پيدا کړه هغه سره مناظره وکړه او زه الحمد لله خپله عقيده کې په يقين باندې يم نو زما مناظرې ته څه ضرورت دې زما په دې يقين ده چې زه په کوم مسلک يم دا حق دې او ته په باطله يې ، نو امام مالک رَحِمَهُ اللّٰه پوه شو چې دا جاهل ده له ده سره مناظره بې ځايه ده نو وي شړه هغه محدث ورته وويل پرېښې به دې وه درس کې به ناست وه امام مالک رَحِمَهُ اللّٰه ورته وايي که دې په درس کې ناست واي قسم په الله ! ما به مدينه کې درس حديث پرېښې واي ، درس حديث به مې بند کړې واي .

باقي دا علم !!! علم مناظره چې ده دا جائز علم دې نا روا ويل ورته نه دي په کار خو شرط په کې اظهارِ حق دې چونکې نن صبا مجادلې مقابلې دي بعضې محققين مشائخ اوس هم شته دي چې هغه وايي چې بالکل دې دا و نه کړې شي خاموش دې شي او د هغوي خبره هم تر يو ځايه په حقه ده خو چونکې اوس دوي چيلنجونه ورکوي زمونږ عوامو ته که مونږ دا چيلنج قبول نه کړو خو باقاعده زمونږ عوام وايي دوي سره دلائل نشته خرابېږي نو د مجبوري په لحاظ به دا مونږ قبلوو باقي څه خير په کې نشته دي څومره مناظره شوې دې په منتهاء کې ثمره د خير نه راغي او لا تري نه شر جوړېږي خو چونکې دوي شر پسند دي دوي چيلنجونه ورکوي او دا خصم تفرقه دوي جوړ کړي نو په دې بناء مونږ عوامو خواصو ته دا ښايو چې زمونږ مذهب زمونږ عقيده دا حق مذهب دې دا حقه عقيده ده په دې مونږ سره دلائل شته د قرآن کريم احاديثو فقه نه هر قسم دلائل مونږ لرو او شته نو خپله نفس مناظره جائزه ده .

تفسير قرطبي دويم جلد صفحه ۱۸٦ باندې د قل هاتوا برهانکم ان کنتم صادقين په ذيل کې اوږد تفصيل کوي او د مناظرې حلت ثابتوي چې دا امر جائز دې راتله وکوي په

دليل باندې نو طلب د دليل د سائل كار دى او سائل جوړې دې نه شي بدون د مدعي نه نو چې مدعي او سائل پيدا شول هم دغه خصمين دي دا مناظره ده.

دارنګې تفسير قرطبي جلد ۷ صفحه ۷۵ باندې ليکي : ومن الابل اثنين ومن البقر الاثنين ، ددې نه وروسته دا ذکر کوي : فدلت الايات على اثبات المناظرة في العلم . آيات دليل په دې ده چې مناظره په علم کې جائزه ده ، لان الله تعالى امره النبي ﷺ ان يناظرهم . ځکه رب کريم نبي عليه السلام مامور کړ په دې باندې چې مناظره وکړه له دوي سره ، وفيها اثبات القياس او په دې کې د قياس د اثبات دليل هم دى .

دارنګې تمهيد د ابن عبد البر جلد ۸ صفحه ۳۶۸ باندې ليکلي څو روايات ذکر کوي او د هغې نه وروسته ليکي : فيه دليل على اثبات المناظرة .

دارنګې تفسير ابن کثير جلد ۱ صفحه ۳۲۸ کې ليکي :قل تعالوا ندع ابناءنا وابناءكم ددې په تفسير کې ليکلي : هذا كما دعا رسول الله ﷺ وفد نجران من النصارى بعد قيام الحجة عليهم في المناظرة وعتوهم وعنادهم إلى المباهلة ، وروسته له دې نه چې نبي عليه السلام وفد نجران قيام د دلائلو په هغوي په مناظره کې و کړ هم دا نجران سره نبي عليه السلام مناظره وکړه .

عيسى عليه السلام باره کې چې د الله رسول دى عبد الله دى روح الله دى ثالث ثلاثة يا هو الله نه دى نو چې کله هغوي عناد وکړ بيا چې راځکل مباهلې ته .

دارنګې فتح الباري جلد ۱ ص ۲۶۲ باندې ليکلي ددې حديث لاندې : ان النبي ﷺ لم يكن يضجر من المراجعة في العلم ، نبي عليه السلام د مراجعې علمي نه ، نه تنګيده چا به چې استفتاء کو له مراجعه علمي نو دې به نه تنګيده .

دې ځاى لاندې ابن حجر عسقلاني رحمه الله ليکلي دي :

فيه جواز المناظرة ومقابلة السنة بالكتاب .

دارنګې کشف الظنون جلد ۱ صفحه ۱۶ کې ذکر کوي : ومن فروع اصول الفقه علم

النظر علم المناظرة .

دارنګې درمختار جلد ٦ ص ۴۲۱ کې ليکلي دي : المناظرة في العلم لنصرة الحق عبادة ، مناظره علمي د حق د مدد لپاره عبادت دي ولاحد ثلاثة حرام که نصرت د حق نه وي اظهار حق نه وي يا حرامه ده لقهر مسلم يو عام مسلم مغلوبوي هسې علم ښايي يا دوينا جاه او جلال حاصلوي يا حرامه ده .

دارنګې شرح الزرقاني جلد ۳ ص ۷۵ کې ليکلي دي : فسؤال احدهما الآخر على وجه المذاكرة والمناظرة جائز ، يو چې بل نه سوال کوي د مذاکرې مناظرې په نيت باندې دا جائز دي ، الا التزم شروط المناظرة من الانصاف ، چې کله دواړو ځان باندې شرائط د مناظرې لازم ګڼلي وي چې هغه انصاف ده او قصد اظهار حق ده ، وتعاونوا إلى الوصول إلى الحق .

دارنګې شرح الزرقاني جلد ۳ ص ۲۸٦ کې ذکر کوي : ان المناظرة وطلب الدليل وموقع الحجة كان قديما من زمن الصحابة ولا ينكره الا جاهل .

مناظره علمي استدلالات دا له زماني د صحابه کرامو رضي الله عنهم نه شروع دي جائز دي او انکار د مناظرې نه ، نه کوي مګر جاهل .

مستصفى د امام غزالي رحمه الله جلد ۱ صفحه ۳۵۸ کې ذکر کوي مفهوم ترې دا جوړيږي المناظرة قد تكون الواجب ، مناظره کله کله واجبه وي چې اهل زيغ چيلنج درکوي لازم ده چې ته يې قبلوې ، وقد تكون مندوبة کله کله مندوبه وي .

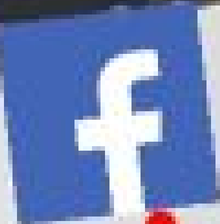
دا خبره چې څوک وايي د غه شان کورس چې تاسو د مناظرې جوړ کړي دا په اسلافو کې هم وه او که بدعت ده ؟ موږ ورته جواب ورکوو چې هاؤ دا په اسلافو کې موجود وه داسې کورس په اسلافو کې هم شوې ده :

ابي محمد عبدالله بن علي بن سعيد القيصراني يو محدث تير شوې دي هغه باره کې معجم البلدان جلد ۴ ص ۳۵۷ کې ذکر کړي دي :

كان فقيها فاضلا حسن الكلام في المسائل ثم ارتحل إلى دمشق وعمل بها حلقة المناظرة .

په دمشق کې د مناظرې يوه حلقه د درس جوړه کړه په جامعه د دمشق کې : ثم انتقل إلى حلب فبنى له ابن الجمعي مدرسة ، هلته بيا ورته د وخت والي يا ګورنر ورته مدرسه جوړه کړه نو دد غه صاحب په رابطه محدثينو ليکلي چې ده به خپله مدرسه کې يوه حلقه د مناظرې لرله او په هغه کې به يې د مناظرې درس کوه داد بعضې فقهاو هغه عبارات وو چې خپله مناظره په نيت اظهار الصواب لا لالزام الخصم دا جائز ده .

درس اول چې په بيان د درس مناظره کې وو ختم شو او دا مشتمله وه په اربعه مباحثو باندې.

علماء احناف

علماء حق

خادم عالمزیب الحنفی

03452131285